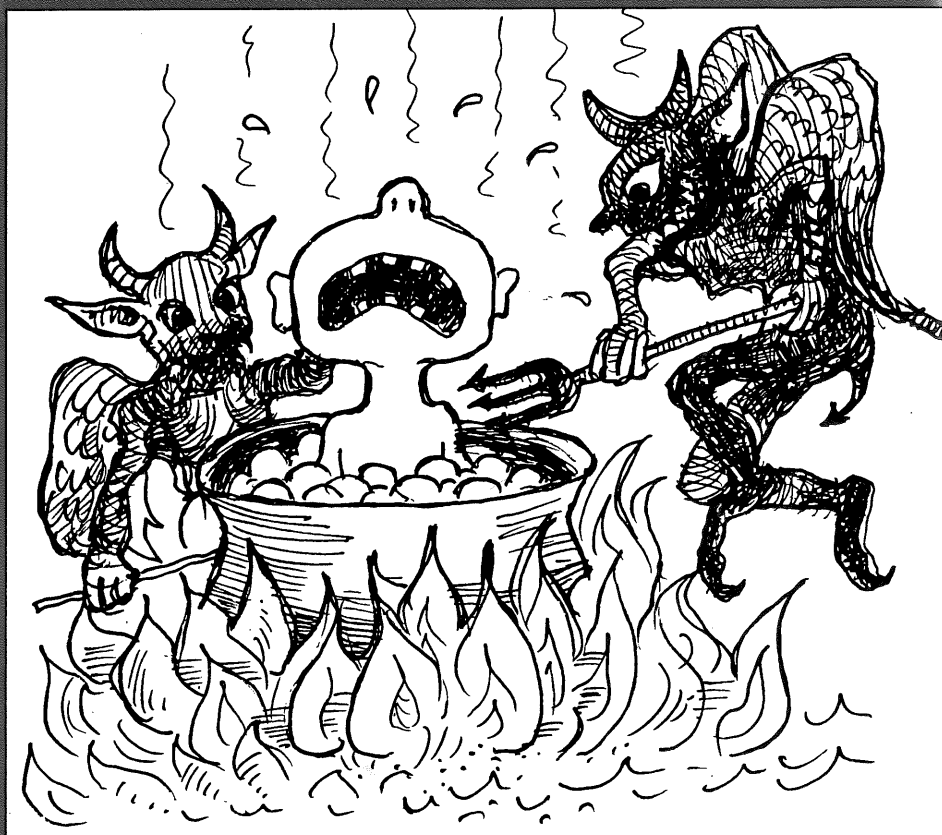

RELIGION OG LIVSSYN

Tidsskrift for
Religionslærerforeningen
i Norge

Tema: Helvete

Årgang 6, 1994 nr.

3

Fortapelsen

Ingenting leder så glatt i fortapelsen som frenetisk aktivitet for å unngå den, heter det et sted. Derfor burde kanskje ikke fortapelse og helvete være noe tema – ikke for noen, og dermed heller ikke for religionslærere(!). Når det likevel bør være på dagsorden i en religions- eller kristendomstime i 1994, er det ikke minst fordi elevene er opptatt av det. For selv om mange vil mene at dette er forstillinger som for lenge siden er veket for rasjonalitet og opplysning, synes de å følge nissen på lasset enten vi liker det eller ikke. Én ting er at helvetesforestillingen kan gi «fordeler» i det dennesidige, som f.eks. den styrke som kan finnes i troen på at rettferdigheten vil seire en gang. Noe annet er at det også kan dreie seg om eksistensiell fortvilelse ut fra egen situasjon. Her skal selvsagt ingen religionslærer, enn si noen, fiske i rørt vann. Men nettopp det antydde skille mellom helvetesforestillingene og deres funksjon og den reelle fortapelse som de ulike religionene regner med, kan være nyttig å trekke fram for å sortere tanker og følelser. For selvsagt kan religion brukes og misbrukes. Men like selvsagt reell er menneskelig angst for sitt liv, for bruk og misbruk.

Ifølge Sartre var de andre helvetet. Og mange vil kanskje med ham si at det eneste helvete som finnes er det helvete vi selv steller i stand. Og dessverre ser det ut til at mange av de menneskeskapte helveter som dukker opp – gjerne uventet, er resultater av uttalte bestrebelsler på å skape det motsatte. Kanskje er dette enda en funksjon av en eventuell bevissthet om et hinsidig helvete, at vi blir spart for å pendle mellom jordisk himmelkonstruksjoner og helveter?

I dette nummeret har vi først en oversiktsartikkel som sikter problematikken inn fra «den motsatte siden»: om frelsens fenomenologi, deretter stoff om helvete slik det fortolkes i buddhisme og kristendom; endelig en artikkel om helvetesforestillingenes funksjon. Artikkelen om data faller utenfor temaet – iallfall slik vi ser det! Den er ikke mindre lesverdig for det.

RELIGION OG LIVSSYN

Organ for Religionslærerforeningen i Norge
Nr. 3, 1994, 6. årgang

Redaksjonskomiteen:
Bjørn Myhre (ansv.)
Harald Skottene
Trygve Rø

Redaksjonsråd:
Elisabeth Haakedal
Otto Krogset
Richard Natvig
Dagfinn Rian
Kari Vogt
Svein Olaf Thorbjørnsen
Notto Thelle

Illustrasjon:
Åsmund Rines

Formgivning:
John Jones

Det planlegges 4 nummer i
1994

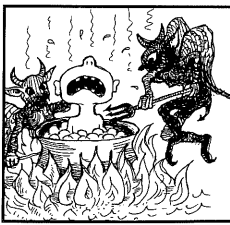
Tidsfrist for nr. 4, 1994:
15. november

Trykk:
Allservice A/S, Stavanger

Opplag dette nummer:
700

Redaksjonens adresse:
Religionslærerforeningen
v/Bjørn Myhre
Berg Videregående Skole
John Colletts allé 106
0870 Oslo

ISSN 0802-8214

Innhold

Leder: <i>Fortapelsen</i>	2
Bjørn Kristian Indergaard: <i>Noen bemerkninger til frelsens fenomenologi.</i>	4
Olav Nyhus: <i>Ild og svovel – den absolutte paranoia. Helvetesforestillingene i buddhismen.</i>	8
Harald Hegstad: <i>Fortapelsens mulighet i kristendommen.</i>	11
Kjell Arne Morland: <i>Dom og fortapelse i apokalyptisk litteratur.</i>	16
Trond Berg Eriksen: <i>Helvetes mangfoldige funksjoner</i>	20
Karsten Schroeder: <i>Dataprogrammet NSD-dat i religionsundervisningen</i>	23
Bokomtale: <i>Per Anders Aas: Dansk firfold. Om Aarhusteologene.</i>	30

Bjørn Kr. Indergaard:

Noen bemerkninger til frelsens fenomenologi

Som innledning til vårt tema om fortapelse har Bjørn Indregard fått i oppdrag å gi en «tverrreligiøs» oversikt over området. Han har løst oppgaven ved å vinkle temaet fra den motsatte siden, nemlig fra frelssiden.

Når Paulus sier «vi dør med Kristus for å leve evig i Kristus», gir han uttrykk for om ikke en avgjørende erfaring, så i hvert fall et grunnleggende håp i kristendommen. På litt avstand er det mulig også å få øye på et par mer allmenne poenger i denne formuleringen.

Den viser for det første hvor nært liv og død er forbundne, og da ikke bare på den måten, at livet i en viss tid råder grunnen alene, for siden, når tiden er inne eller ute, mer eller mindre motvillig å overgi herredømmet til døden, men først og fremst ved at livet og døden er til stede samtidig i en form for osmotisk utveksling, i den grad at man som Paulus gjerne erfarer livet som en form for død og – ikke minst – døden som terskelen til det virkelige liv.

For det andre viser den at denne samhörigheten ikke lar seg oppløse uten videre; altså at død og liv befinner seg på samme terskel, og ofte i forvirring med hensyn til hva som kommer og hva som går. Det krever en uhyre anstrengelse å skille det ene fra det andre. Bare Guds egen offerdød i kristendommen – og vår etterfølgelse i dåpen, de utallige, selv-

forsakende liv i hinduismen og buddhismen, de endeløse menneskeoffer hos aztekerne osv, kan lykkes i å vedlikeholde en distanse mellom altet og tomheten, mellom lys og mørke, mellom liv og død. Men slik buddhismen ser altet i tomheten, så er det som ofres og gis avkall på – livet – samtidig det som skal vinnes.

Menneskets frelse fra dødens brysomme favntak har altså sin pris. Og prisen kan virke urimelig høy: man må overgi seg selv, altså nettopp det som man gjerne vil bevare, for å vinne uforgjengeligheten. Det man yter og gir avkall på er på en underlig måte det samme som det man vinner: «Den som klynger seg til livet skal miste det, mens den som vender seg fra det skal bevare det i evighet». Denne gjensidighet er altså i sum intet, men samtidig alt, i den grad vi gjenfinner den ikke bare i forbindelse med den enkeltes lengsel etter alltid å bestå, men også i samfunnets vedlikehold, i dets interne og eksterne utveksling, slik det f.eks. er beskrevet av Marcel Mauss, og videre også i anstrengelsen for å holde universets bevegelse igang, slik vi ser hos f.eks. aztekerne, som stadig utvidet sin imperium for å vedlikeholde den strøm av menneskers offerblod som var nødvendig for å bevare den guddommelige tids forløp.

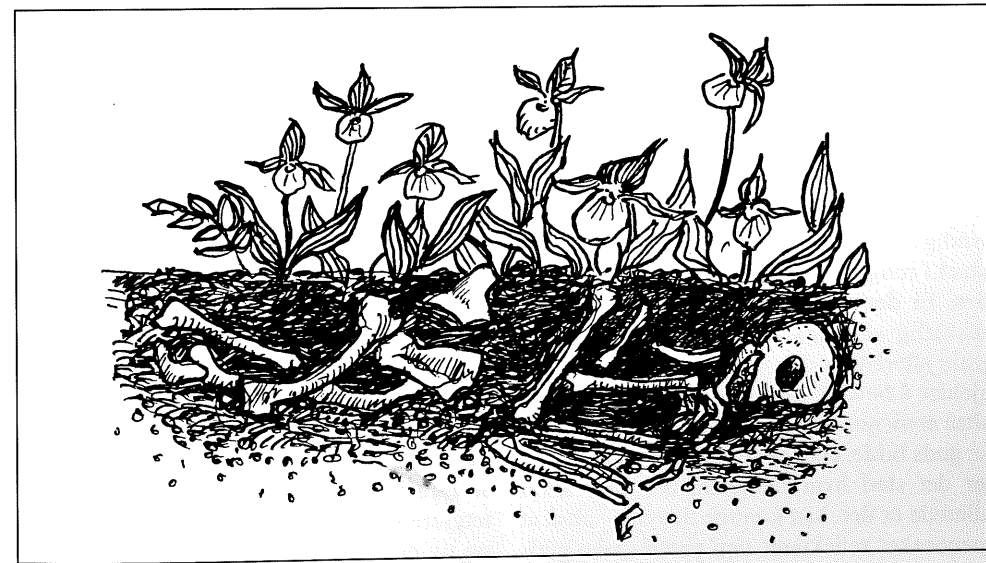
Aksenten er forskjellig, fra det kristne perspektiv, der menneskets frelse er knyttet til dommens dag, den kosmiske undergang som lar forgjengelighetens tomhet utveksles med den uendelige fylde, til aztekernes, der den

kosmiske frelse beror i menneskets undergang, for slik å gi den uendelige tomhet forgjengelighetens fylde. Men om perspektivene er forskjellige – for såvidt de beror i tilsynelatende uforenlige, om enn stadig bevegelige, forestillinger om f.eks. hvor grensen mellom aktør og kulisser, mellom skapelse og imitasjon, mellom kultur og natur osv. kan trekkes – så fremhever disse ulikhetene nettopp det som er felles: den binære relasjon mellom fortapelse og frelse, mellom avkall og gave, er et gjennomgående uttrykk for den stadige strid mellom livets truende fravær og dødens like truende nærvær. Noe må ofres for at ikke alt skal gå tapt: døden er livets port slik livet er dødens. Slik fremstår hinduismens Shiva, voldens og grusomhetens gud, den altetende ild som i tidens fylde skal legge jorden i aske, samtidig som vedlikeholder av *dharm*, den kosmiske orden, gjennom sin deltakelse i offeret, som ifølge brahmisk tradisjon opprettholder verden.

Nå har mennesker hatt et håp om at denne utveksling av offer og belønning, av død og liv og v.v., ikke bare er et nødvendig vedlikehold, en stadig repetisjon og restitusjon av urtidens skapelse: «av jord er du kommet, til jord skal du bli», men at det også skal være

mulig så å si å hente ut et overskudd av denne striden. Altså at døden ikke bare er livets pris i betydningen livets avkall, slik Hel, Hades, Sheol osv. med sitt dystre mørke utligner livets lys, men også kan være det i betydningen livets belønning, noe den enkelte har til gode og som overskrider balansen. Og den velkjente formel for utvekslingens balanse, *do ut des*, «jeg gir for at du skal gi», innebærer nettopp denne balansens mulige overskridelse, i form av et subjekts vilje og bevissthet: *jeg ofrer* (meg selv) for at *jeg* skal bestå. Denne overskridende, transcendentale og transcenderende «rest», subjektet slik det opplyses og opplyser som *lumen naturale*, har vist seg å være det ukontrollerbare «tillegg» som har hindret menneskets verden i å forstenes som natur, og har dermed stått i veien for de varige løsninger av livets problemer – samtidig som det paradoksalts også har vært den instans som har etterstrebet det varige og stabile.

Dette paradoks viser seg også i selvbevissthetens tvetydige opprinnelse. Den kan forstås som sprunget frem som en historisk skikkelse – altså avslørt, men tilslørt – på grunnlag av menneskets gjensidige utveksling med omgivelsene, slik f.eks. Nietzsche

lar mennesket som det rasjonelle, kalkulerende vesen heves ut av den blinde natur, men den kan også gjøre krav på å være – om enn tilslørt, så avslørt – verdens selvbevisste utspring, slik f.eks. samkhya-tradisjonen i hinduismen lar den evige *purusha* opplyse den tankeløse materie.

Det transcendentale subjektet, enten det er sprunget ut av eller begrunner den samfunnsmessige og kosmiske utveksling, eller for den saks skyld begge deler, som Hegel mente, er følgelig tvetydig: det samtidig både tilslører og avslører den dypeste virkelighet. Dette viser nok et paradoks i frelsens økonomi: er det selvets absolutte fravær eller absolutte nærvær som er frelsens mål, om dette mål er den uendelige og endelige virkelighet, befridd for illusjoner og bedrag, håp og lengsel, livets absolutte farvel til døden? Skal selvet bli alt eller intet?

Selvbevissthetens lys er altså tvetydig – det både opplyser og formørker, slik også grekerne antydte i fortellingen om Ødipus og sfinxen: mennesket bryter naturens blinde makt gjennom sin selvbevisste viten, men må samtidig utligne denne viten med å innrømme en tilsvarende uvitenhet, slik Ødipus gir avkall på synet, kunnskapens metaforiske kilde. Om kunnskapen løftet mennesket ut av naturen, fordrev mennesket fra paradiset, så er det altså ikke like opplagt at den, slik gnostikerne mente, kan vise mennesket vegen tilbake igjen.

Denne tvetydighet, som Luther formulerte ved å beskrive mennesket som «*simul justus et peccator*» (samtidig både rettferdig og syndig) har vist seg å være svært produktiv såvel i religionshistorien som i filosofihistorien. Er det enkelte subjekt et skapende og ansvarlig «tillegg» til det værende, det som alltid allerede er der, og følgelig noe som det gjelder å bevare, særlig i forhold til døden – altså at mennesket er skapt i den monoteistiske guds bilde, eller er det enkelte subjekt heller det sted hvor helheten, det som alltid allerede er der, kan komme til syne – altså at mennesket reflekterer den panteistiske guds

nærvær? Er det *logos*, som alltid må uttales på ny, og derfor er det ansvarlige ord, som lar mennesket opplyse verden, eller er det *mythos*, det alltid allerede talte, og dermed ansvarsfrie ord, som opplyser mennesket?

Denne tvetydighet er altså uavrystelig tilstede i religionens – og filosofiens – verden, kort sagt i verden. Og den strid om menneskesynet, om humanismen, om subjektets status, om menneskerettigheter osv. som i dag utspilles, om mennesket er et originalt og bevaringsverdig sted i verden, eller om det bare etterligner, mimer, det originale, ja, om det originale i det hele tatt finnes, eller om mennesket er dømt til utelukkende å kopiere kopier, er følgelig en repetisjon – en kopi uten original? – av alltid uavgjorte og uavgjørbare spørsmål. Når Macbeth overveldes av begjær og drømmer om makt i den grad at han sier at «nothing is but what is not», så er det nettopp det som «ikke er» som gir skikkelse til det som «er»: mennesket er altså «mer» enn det som allerede er. Men om dette som altså ikke er – og samtidig kan synes å være alt – bare er drøm og tomt tankespinn som vil og bør forsvinne i virkelighetens lys, eller om det selv er dette lys, og dermed ikke kan blendes ned og avskjermes fra en objektiv virkelighet, vil altså aldri kunne bestemmes, for såvidt det som bestemmer og trekker grenser alltid vil unnsnippe bestemmelsen og forbli dette «mer» som er intet og alt.

Og innenfor denne uavrystelige tvetydighet, om *jeg* er (intet eller alt) – som i kristendommen, der mennesket er intet, men samtidig bærer av altets bilde – eller om *det* er (intet eller alt) – som hos aztekerne, der menneskeoffer og sodomi holdt den kosmiske intethet på avstand, eller også om *jeg er det – aham brahmasmi*, «jeg er altet», som det heter i en av hinduismens hellige bøker, noe som i buddhismen uttrykkes som jegets og altets felles tomhet – utspiller de ulike frelsesforestillinger seg: tomhet og fylde, tilintetgjørelse og varighet, væren og intet, død og liv er altså det samme, i den grad det er

snakk om motsetninger som betinger hverandre, men altså samtidig ikke det samme, for såvidt som de kommer til *uttrykk* og dermed henviser til noe overskridende, noe som gir skikkelse til det som er. Taoismens Chuang-tse forteller at han en natt drømte at han var en sommerfugl som surret avsted uten det minste kjennskap til Chuang-tse, og spør om han i dag på samme måte kanskje drømmes av en sommerfugl. En tilsvarende innsikt gjenfinner vi hos buddhismens Hua-yen-skole i den kjente kosmiske metafor om Indras juvelkjede. Det er et kjede som er satt sammen av et uendelig antall fullkomne juveler, der alle reflekterer de øvrige lys, uten at der finnes noe «bak» det reflekterte, i form av en substansiell virkelighet, en «grunn» etc. Men drømmen og lyset, om de bare er tomme og endeløse reflekser som er uten kilde og substans, uten grenser og forskjeller, viser nødvendigvis likevel til noe overskridende, nemlig seg selv: drømmen selv, lyset selv, «det værendes væren» for å bruke Heideggers uttrykk. Og denne transcenderende «selvhet» eller selvbevissthet, hvor den nå enn finner sted – i den enkelte, i samfunnet, i altet –, er dette «mer» som unnsnipper dødens tilintetgjørelse av livet, og dermed formidler et håp om frelse. For å sitere Tao-Te-ching: «Den som lever i Tao skal bestå, om enn legemet går til grunne».

Det grufulle ved døden, at den tilintetgjør

alt, er altså i religionenes verden samtidig det trøstefulle ved døden: den åpenbarer og vedlikeholder det varige. Den er samtidig den siste fiende og den første trofaste venn. Sokrates ba som kjent sine gråtende venner om at det på hans vegne ble forrettet et takkoffer til Asklepios, den helbredende gud, i forbindelse med sin overgang til de dødes verden. Og om det er sant det som allerede Parmenides bemerket, at intet oppstår fra intet, og følgelig at noe oppstår fra noe, så synes Sokrates, som vel hadde beseiret seg selv og sine forblindelser – om enn ikke ved Shivas sverd –, å ha god grunn til å takke. Om det ikke gikk med ham som med Yudhishtira, helten i Mahabharata, som i det han går inn i de rettferdiges himmel opplever det forbløffende at den er full av hans hjerteløse fiender, mens hans hjertevarme venner pines i helvete.

Bjørn K. Indergaard,
amanuensis ved
Religionsvitenskapelig
institutt, Universitetet i
Trondheim.
Adresse: Festningsgt.35,
7015 Trondheim

Den følgende artikkelen ser på helvetesforståelser i Buddhismen. De to artiklene deretter drøfter kristen forståelse, den første (Hegstad) ser saken ut fra et troslæreperspektiv, den andre (Morland) ser den ut fra bibelsk tekstmateriale.

Olav Nyhus:

Ild og svovel - den absolutte paranoia

Helvetesforestillingene i Buddhismen

Buddhismen regner med seks verdener (loka, sanskr.); gudeverdenen, halvgudeverdenen, menneskeverdenen, dyreverdenen, ånde verdenen og helvetesverdenen. Disse seks verdener utgjør *samsara* – den betingede eksistens, livshjulet som alle vandrer i. Alle som vandrer i disse seks verdener opplever lidelse.

Noen ganger er opplever vi lykkens høyder og vi blir tilknyttet denne tilstanden. Men all lykke er betinget, alle betingelser er sammensatte, alt som er sammensatt er forgjengelig. Når betingelsene for vår lykke faller fra hverandre opplever vi lidelse fordi vi hadde tilknyttet oss den forgjengelige lykketilstanden. Det sies at en av de største lidelser som finnes er den en gud opplever når han dør og faller ned i en lavere verden. I buddhistiske tekster finnes detaljerte beskrivelser av disse verdener.

Helvete er den verden som er fylt av konstant og uutholdelig lidelse. Det beskrives mange forskjellige typer helveter, hovedsaklig de åtte varme og de åtte kalde helveter. Felles for alle disse helvetesverdener er at de som har blitt født der opplever ekstreme lidelser. De blir kokt i smeltet metall, dypfrosset og torturert på de mest grusomme måter. I de varme helveter opplever en intens klaustrofobi; jorden består av glødende

metall, elvene er fylt med smeltet jern, himmelen er fylt med gnister og ild. I de kalde helveter er alt dypfrosset, man vandrer alene i snøstormer og isørkner. I helvete er det fullt av vesener som torturerer de som har blitt gjenfødt der. De som blir *reinkarnert* i helvete blir hengende i denne tilstanden i meget lang tid, men *ikke* til evig tid. Når deres *negative karma* er uttømt, vil de bli reinkarnert i en av de andre verdener.

Karmabegrepet

Det er viktig å være klar over at buddhistisk filosofi anser helvetesverdenen og dens torturister som ofrenes mentale projeksjoner. Helvete er ikke et «sted», det er ikke konkret matriell virkelighet, det er en mental tilstand av ekstrem paranoia som manifester seg for personen som opplever det i form av marerittliknende hallusinasjoner. «Hvem har skapt jorden av glødende jern? Hvor har flammehavene sitt utspring? Buddha har sagt at disse og liknende fenomener av skapt av negative tanker.» (Fra Bodhicaryavatara.)

Helvete blir ikke sett på som en straff som er tildelt der av en kraft eller gud utenfor sinnet til den som havner der. Helvetesopplevelsene er forårsaket av den *karma* som personen som opplever det har akkumulert i fortiden. For å forstå karmabegrepet og forestil-

lingene om de seks verdener er det viktig å skjønne at buddhismen ikke opererer med begreper som synd, skyld og straff. Buddhismen analyserer de dypeste årsaken til lidelse og finner at dette er troen på et ego eller et selv som universets sentrum. Ego-fikseringen er ikke forårsaket av iboende ondskap, men har sin rot i *uvitenhet* – at de vesener som vandrer i *samsara* ikke erkjenner *sinnets egentlige natur*. For å oppnå frihet fra karma og lidelse må man erkjenne denne egentlige natur. Buddhismen er en metode for å oppnå erkjennelse av sinnets egentlige natur. Alle de ulike buddhistiske retninger har dette til felles. Metodene kan være ulike men målet er det samme.

Å ikke erkjenne sinnets egentlige natur er den helt grunnleggende uvitenhet, basert på denne oppstår dumhet, hat og begjær, basert på disse tre oppstår tusener av forskjellige følelser og tanker som former våre mentale vanemønstre. All karma skapes av tankene våre. Talen og kroppen er sinnets lydige tjenere, vi sier og gjør ingenting uten å at sinnet har «gitt ordre» om det. En person som akkumulerer negative tanker og utfører negative handlinger bygger opp en veldig negativ oppfatning av verden, han eller hun produserer negativ karma. Når de negative tankene gir seg uttrykk i ord og handling lagres et karmisk inntrykk i bevisstheten. Handlinger utført med kropp eller tale skaper et sterkere inntrykk enn bare tanker og følelser alene.

Buddhismen regner dumhet, hat og begjær som de mest grunnleggende negative tanker og følelsesmønstre. Medfølelse, kjærlighet og hengivenhet er positive følelsesmønstre, hvis man akkumulerer disse mønstre og handler ut fra dem skaper man positiv karma. Karma er mentale vaner, vår totale psykologiske make-up og funksjonsmåte. Gjenfødsel i de seks verdener er forårsaket bestemte følelsesmessige mønstre.

Gjenfødsel i helvete er forårsaket av akkumulasjon av hat og aggresjon. I buddhismen regnes det å ta liv som en meget negativ handling. Drap utført med hat og

raseri som drivkraft skaper et meget negativt inntrykk i sinnet, og det er denne akkumuleringen av hat og aggressive handlinger som i et senere liv manifester seg som de totalt paranoide hallusinasjoner som helvetesverden består av. For den som opplever et mareritt er det virkelig nok, men så fort denne personen våkner fra sin drøm erkjenner han at det ikke var virkelighet. I følge buddhistisk dybdepsykologi er drømmene et produkt av de tanker og følelser som vi akkumulerer i våken tilstand, marerittdrømmer er forårsaket av negative tanker, følelser og opplevelser. Helvetesopplevelsene ansees altså ikke for å være konkret virkelighet bestående av de fem elementer (jord, vann, ild, luft og rom). De er mer å sammenlikne med en meget langt og intenst mareritt. Helvete er ikke et «sted» som er skapt av noen andre for å «straffe» oss for synder vi har begått, det er helt og fullt en projeksjon av negativ karma skapt av hat og aggresjon.

Gjenfødsel i de øvrige «verdener» er også forårsaket av karma og har hvert sitt negative følelsesmønster som drivkraft. Handlinger som tyveri, ran og bedrag utført med grådighet, begjær og gjerrighet som drivkraft leder til gjenfødsel i de utsultede ånders verden. Dumhet og sløvhet leder til gjenfødsel i dyreverden. Gode handlinger motivert av begjær fører til gjenfødsel som menneske. Gode handlinger motivert av misunnelse gjør at man blir gjenfødt som halvgud (sansk. asura, tilsvarer det gammelnorske «jotne»). Positive gjerninger motivert av stolthet fører til gjenfødsel i menneskeverdenen eller i gudeverdenen. Positive handlinger i seg selv er ikke tilstrekkelige for å nå befrielsen fra livshjulet, den betingede eksistens. Alle disse tilstandene er betingede av karma. Kun ved å erkjenne at egoet er en illusjon, ved å erkjenne sinnets egentlige natur – kan en i følge buddhismen nå oppvåkningen – *nirvana*. *Nirvana* er ikke å forstå som utslokning, men som full realisering av sinnets totale potensiale. Et potensiale vi til vanlig bare bruker en svært begrenset del av.

Helvete i hverdagen

De seks verdener finner vi også igjen i vår menneskeverden. Krigsofre i Rwanda eller Jugoslavia opplever et helvete på jorda, et helvete skapt av hat og aggresjon. Mennesker som lever i stor luksus og har et fredelig og tilfredsstillende liv opplever en slags gudeverden.

I vårt eget sinn opplever vi også de seks verdener. En person som er meget hatefull og bitter, eller aggressiv og sint opplever sine ubehagelige tanker som et slags privat helvete og dette gir seg også utslag i stadige problemer i forhold til andre mennesker. Hvis disse tendensene utvikler seg uhemmet kan personen bli mentalt syke og sinnet begynner å produsere hallusinasjoner og paranoide vrangforestillinger. Paranoia og aggresjon er nær forbundet. En paranoid persons negative verdensbilde er forsåvidt et speilbilde av hans indre aggresjoner. Helvete behøver ikke å være et annet sted eller i et annet liv; de fleste av oss har vel opplevd et indre helvete i forbindelse med hat og aggresjon. «Man blir så sint at man gnistrer...» Hat og aggresjon kan også føre til at vårt forhold til andre mennesker blir til et helvete. Så lenge det finnes hat og aggresjon vil det også finnes forskjellige nivåer av helvetsopplevelser, mener buddhistene.

Forståelse blant lek og lærd

Forståelse og innsikt i buddhismen varierer selvsagt mye fra individ til individ i de buddhistiske land. En yogi som har brukt hele livet på intensiv meditasjonspraksis og en handelsmann eller en bonde vil som regel ha svært varierende forståelse av hva helvete er for noe. For en vanlig lekmann vil nok

helvete fortone seg som et konkret sted langt under jorden, et sted hvor de som har dårlig *karma* må lide i lang tid. Mange lekmen vil også oppfatte Buddha som en gud, og be bønner og ofre oljelamper og røkelse for at Buddha skal hjelpe dem. Lekfolks oppfatninger er ofte sterkt preget av før-buddhistisk shamanistisk religion. Overtroen floerrer. En lærd buddhist vil ha en dypere teoretisk innsikt i karmabegrepet, og dermed forstå at helvete er en mental tilstand, men at det oppleves som høyst virkelig for de som befinner seg i denne fastlåste tilstanden. Felles for lekmannen og den lærde er at begge tror at negative handlinger leder til reinkarnasjon i lidelsesfylte tilstander i framtidige liv.

Buddhismen er en dybdepsykologisk metode, en filosofi og en levemåte, den er meget mangfoldig og dens høyere nivåer overskrider det tradisjonelle religionsbegrepet. Som nevnt er de folkelige former for religionsutøvelse til dels naivistiske, men lærde buddhister ser ikke på dette som noe galt; alt som skaper positive inntrykk i sinnet er et skritt på veien mot høyere erkjennelse. Å utøve gode handlinger med hengivenhet og entusiasme er vesentlig for enhver åndelig utvikling. En person kan vanskelig utvikle seg ved kjølige intellektuelle spekulasjoner alene. Buddhismen legger stor vekt på medfølelse og kjærlighet. Alle vesener har i et tidligere liv vært våre mødre heter det, derfor oppfordres buddhistene til å ha den samme omtanke og omsorg overfor alle. Uansett om en tror på en himmel og et helvete etter dette liv eller ikke, så er det vel lite tvil om at det ville bli mindre helvete på jorden og i hverdagen hvis flere tenkte på denne måten.

Harald Hegstad:

Fortapelsens mulighet i kristendommen

Et problematisk lærestykke

Tanken om at det skulle finnes et helvete og at mennesker skal kunne gå evig fortaapt, er for mange en problematisk, ja forkastelig tanke. Den tradisjonelle kirkelige lære på dette punkt har derfor vært utsatt for kritikk og angrep, ikke bare utenfra, men også fra kirkens egne rekker. I vårt land var temaet gjenstand for omfattende offentlig interesse i forbindelse med den såkalte «helvetesstriden» i 1953–54. Striden ble innledet med at biskop Kristian Schjelderup angrep en radiotale av professor Ole Hallesby, der han hadde benyttet seg av forholdsvis tradisjonelle forestillinger om helvete som resultatet av et uomvendt liv. En slik tale om helvete hørte etter Schjelderups mening ikke hjemme i «kjærlighets religion», noe som igjen utsatte ham for beskyldninger om vranglære.

Hvilken side som «vant» debatten den gang, er det naturligvis vanskelig å dømme om. Én effekt er imidlertid temmelig åpenbar, nemlig at den type bruk av helvetesforestillinger i forkynnelsen som Hallesby representerte, nærmest har forstummet – både

i kirker og i bedehus. Det betyr ikke at tanken er oppgitt, til det er den for godt forankret i sentrale bibelske tekster. Men det er gjerne med en viss usikkerhet og forlegenhet den løftes fram, både av leg og lærd.

At tanken om fortapelsen har blitt så «upopulær» i vår sammenheng, er på mange måter bemerkelsesverdig sett i lys av hvor «populære» helvetesforestillinger har vært både i vår og andre kulturer i tidligere tider. Tanken om et helvete spilte en sentral rolle i den folkelige forestillingsverden, noe som også kommer til uttrykk i billedkunst og litteratur, f.eks. fra europeisk middelalder. At helvetesforestillingene var så «populære» i den folkelige forestillingsverden, førte på

Hallesby og stormen rundt Helvete

den andre side til at disse forestillingene tok opp i seg mange elementer som ikke uten videre kan sies å være begrunnet i de bibelske tekster. Et litterært uttrykk for slike helvetesforestillinger finner vi i Dantes klassiske verk *Den guddommelige komedie* fra begynnelsen av 1300-tallet. Her skildres helvete som et gedigent underjordisk torturkammer, der de fordømte pines under djevelens ledelse.

At fortapelsen fortsatt forbindes med forestillingen om et underjordisk helvete fylt med ild og smådjevler med gafler og gløden- de tener, er antakelig en del av forklaringen på at den av mange møtes med avsky eller latterliggjøring, og at det også fra kirkens side oppleves som et vanskelig punkt. Utfordringen ligger derfor i å komme bakenfor de forvrengninger det her er snakk om, og med basis i det bibelske materiale å spørre hva tanken om fortapelsen egentlig innebærer, og hvilken plass den eventuelt har i den kristne tro.

Fortapelsen som uttrykk for Guds dom

Skal en i det hele tatt få tak i den bibelske forestilling om fortapelsen, må en ta sitt utgangspunkt i tanken om Guds oppgjør med det onde. Overfor en verden der ikke bare det gode, men også det onde, gjør seg gjeldende, er Gud ikke en passiv tilskuer. Bibelens fortelling er tvert om fortellingen om hvordan Gud forsøker å frelse den verden og det menneske han hadde skapt, fra det ondes ødeleggende krefter. Mens frelsen er det *positive* resultat som Guds gjerning sikter mot, representerer *dommen* den *negative* side ved Guds gjerning: Fordi frelsen er en frelse fra det ondes makt, forutsetter den et oppgjør med det onde. Men ikke bare med *det* onde som en upersonlig og abstrakt størrelse, også de *mennesker* som har gått ondskapens ærend, rammes av Guds oppgjør med det onde.

I Det gamle testamente er Guds dom først tenkt som noe som hører dette liv til. Like- som den gudfryktige nyter godt av Guds vel- signelse, skal den ugudelige rammes av den

forbannelse som hans ondskap fører med seg (Ordsp 11). Israels erfaring var imidlertid at dette ikke alltid var tilfellet: Tvert om går det ofte den ugudelige vel, mens den gudfrykti- ge må lide vondt (Job 21,7ff; Sal 73). I yngre GT-tekster ser vi imidlertid at både dom- stanken og frelsestanken gjennomgår en *eskatologisering*: Det som ikke blir realisert innenfor rammen av dette liv, tenkes reali- sert en gang i fremtiden (Jes 65,17–25; 66,22–24; Dan 12,2f).

Når Det gamle testamente skildrer Gud, skjer dette i stor grad ved hjelp av bilder og metaforer hentet fra menneskelivet. Omtalen av Gud som dømmer, er i så måte intet unn- tak. En størrelse som ofte benyttes for å beskrive Guds oppgjør med det onde, er begrepet *vrede* (2 Mos 22,23f; 5 Mos 29,23–28; Jes 13,9; Esek 7,3). Gud er ikke uengasjert i møte med det onde, men det engasjerer ham med hele hans vesen. Andre metaforer som knyttes til Guds dom er *ilden* (jfr. bl.a. Jes 66,15f; Jer 4,4; 7,20; Esek 22,21; Mal 4,1), noen steder også *svovelen* som uttrykk for det samme (jfr. 1 Mos 19,24f; Esek 38,22; Jes 30,33; 34,9f). Et annet begrep som særlig blir viktig i Det nye testamente, knytter seg til et *sted*: *Hinnoms- dalen* utenfor bymuren i Jerusalem. At net- topp dette stedet ble et bilde på straffestedet, har sammenheng med at her ble det bl.a. ofret til avgudene (2 Krøn 28,3; 33,6; Jer 7,31). Som sted for grove ugjerninger blir Hinnomsdalen også stedet for Guds dom og straff over disse ugjerninger (Jer 7,32; 19,6f). I Det nye testamentes greske tekst blir dette stedsnavnet det begrepet som betegner selve fortapelsens «sted»: *Gehen- na*, «helvete».

Fortapelsen i Jesu forkynnelse

Det nye testamente forutsetter og tar opp den gammeltestamentlige forståelse av Guds dom. Av NTs bøker er det faktisk i evangeli- ene, i Jesu egen forkynnelse, at tanken om fortapelsen spiller den største rolle. Hoved- saken også i disse tekstene er naturligvis

frelsen, budskapet om det gudsrrike som er kommet nær i Jesus. Men dette glade bud- skap forkynnes samtidig på en dyster bak- grunn: Det er faktisk mulig å stille seg sånn at denne frelse går en forbi, at en for evig havner «utenfor» den frelse som Jesus repre- senterer. For å beskrive dette tragiske alter- nativ benytter evangelietekstene begrepene *apoleia/apollymi*. Begrepenes generelle betydning er »å bli ødelagt», «gå til spille», «gå til grunne», men anvendes av Jesus på mennesket i dets forhold til Gud, og er i våre bibelutgaver oversatt med *fortapelse* eller *gå/være fortapt*. I sin forkynnelse stiller Jesus menneskene overfor to alternative utganger av dette liv, slik det f.eks. kommer til uttrykk i bildet av de to veier eller de to dører, om den vide port og brede vei som fører til fortapelsen og den trange port og den smale vei som fører til livet (Matt 7,13f).

I likhet med den mellomtestamentlige apokalyptiske litteratur bruker Jesus begre- pet «Gehenna»/«helvete» for å omtale forta- pelsens mulighet. Noen nærmere skildring av helvetes beskaffenhet er Jesus ikke opp- tatt av. Det nærmeste vi kommer en slik beskrivelse er de stedene der han bruker metaforen «ild» for å beskrive denne realitet (f.eks. Matt 5,22; 18,8f; 25,41). At dette ikke er å forstå som bokstavelige skildringer av helvete i fysisk forstand, ser vi av det faktum at bildene «kolliderer» med hverandre: Sam- tidig som fortapelsen omtales som en *ild*, skildres den også som et *mørke* – som «mør- ket utenfor, der en gråter og skjærer tener» (Matt 8,12). Talen om «helvetes ild» må i stedet forstås på sin gammeltestamentlige bakgrunn, som et bilde på Guds vrede og dom. Det forferdelige ved å komme i helvete ligger altså i at en der møter Guds dom, og at dette er en dom man aldri kan unnsnippe.

Noen egentlig beskrivelse av hva fortapel- sen/helvete «er», får vi som nevnt ikke hos Jesus. Fortapelsens tragedie kommer i stedet ofte til uttrykk gjennom at den blir satt i kon- trast til sin motsetning, frelsen. Å gå fortapt er å miste den største av alle muligheter, å

havne «utenfor» når festen i Guds rike tar til (Matt 8,12; Luk 13,28).

Det nye testamente for øvrig

Også i det øvrige NT finner vi tanken om frelsen og fortapelsen som to mulige utgang- er av et menneskes liv (1 Kor 1,18; 2 Kor 2,16; 4,3; Fil 1,28; 2 Tess 2,10; Hebr 10,39; 2 Pet 3,9). Mens frelsen er noe som en får del i ved troen på Jesus Kristus, fremstilles for- tapelsen som et resultat av menneskets egne synder, som de ikke har villet omvende seg fra (Rom 2,12; Fil 3,19; 1 Tim 6,9; 2 Pet 2,3). Selv om skillet mellom frelste og for- tapte gjør seg gjeldende allerede her og nå, er fortapelsen i egentlig mening et resultat av Guds dom på den ytterste dag. I 2 Tess 1,7–9 knytter Paulus dette til det som skal skje ved Jesu gjenkomst:

«Slik skal det gå til når Herren Jesus åpen- barer seg fra himmelen sammen med sine engler i makt og velde. Han kommer med flammende ild og fører straff over dem som ikke kjenner Gud og som ikke er lydige mot vår Herre Jesu evangelium. Deres straff blir en evig fortapelse borte fra Herrens ansikt og fra hans herlighet og makt.»

Det er karakteristisk at fortapelsen her først og fremst innholdsbestemmes ut fra sin motsetning, nemlig frelsen: Å være fortapt er for evig å befinne seg *utenfor*, «borte fra» det evige liv i Guds nærhet. At fortapelsen innebærer å være borte fra Guds frelse, ute- lukker likevel ikke at man i fortapelsen har med Gud å gjøre, bare på en annen måte. I fortapelsen møter man ikke lenger Gud som den nådige frelser, men som den strenge dommer.

Også i Åpenbaringsbokens billedspråk er fortapelsens mulighet nevnt – her skildret som «ildsjøen», «den annen død» (Åp 20,14f; 21,8).

Den bibelske og den tradisjonelle forståelse av fortapelsen

En gjennomgang av det bibelske materiale gir ingen grunn til å avvise tanken om en for-

tapelsens mulighet som ubibelsk. Det som likevel er klart, er at den form disse forestillinger tradisjonelt har fått – ikke minst i en mer folkelig versjon – behøver å underkastes et kritisk lys. Tre forhold må i denne sammenheng særlig understrekes.

For det første: Tanken om fortapelsen har i Bibelen en sterk *teosentrisk* orientering, som uttrykk for Guds vrede og dom over det onde. I sin tradisjonelle utgave «selvstendig-gjøres» fortapelsen på en måte som ikke er bibelsk holdbar. Helvete blir et «sted», relativt uavhengig av Guds nærvær. Det er i så måte typisk at man gjerne tenker seg djevelen som en slags helvetes fyrste, som leder an i pinslene av de fortapte. Ifølge den bibelske forståelse er det imidlertid Gud som rår i helvete. Helvete er ikke et slags ondskapens evige fristed, men et uttrykk for at det onde en gang for alle er innhentet av Guds rettferdighet.

For det andre: I den bibelske forståelse er fortapelsen et uttrykk for Guds dom på den ytterste dag. Ganske snart i kirkens historie forskjøvet imidlertid interessen seg radikalt fra det fremtidige til det *hinsidige*: Den bibelske eskatologi fikk dermed alvorlig konkurranse fra en *hinsidighetseskatologi*, der himmel og helvete blir «steder» man «kommer til» etter døden. Nå regner også Bibelen med en eller annen form for «mellomtilstand», et «dødsrike», der de døde venter på den siste dag. Primært er imidlertid både frelsen og fortapelsen noe som først skal realiseres fullt ut i fremtiden, når gudsriket har vunnet sin endegyldige seier og det ondes makt er brutt en gang for alle.

For det tredje: Den tradisjonelle forståelse preges av forholdsvis konkrete forestillinger om hvordan fortapelsen/helvete «er». Disse forestillinger er delvis uten bibelsk begrunnelse, dels bygger de på en for konkret forståelse av det bibelske billedspråket. Viktigst er det at imidlertid at disse forestillinger ikke tar hensyn til det forhold at fortapelsen i det bibelske vitnesbyrd er forstått som et stykke *eskatologisk virkelighet*, dvs. at den ikke er

en del av virkeligheten slik vi kjenner den, eller simpelthen ligger i forlengelsen av den. Derfor er også alle våre forsøk på å beskrive hva fortapelsen «er», i utgangspunktet dømt til å mislykkes. På samme måte som den endegyldige frelse vil være en kvalitativt annen virkelighet enn den vi kjenner, slik ligger også fortapelsens realitet utenfor det vi er i stand til å beskrive.

Annihilasjon og apokatastasis

Læren om fortapelsen forstått som «evig pine» har vært temmelig enerådende gjennom store deler av kirkens historie. Ikke minst i vår tid har imidlertid også alternative forståelsesmåter gjort seg gjeldende, som alle påberoper seg støtte i bibeltekstene.

Også den såkalte *annihilasjonslæren* opererer med to mulige utganger av møtet med Guds dom, altså enten frelse eller fortapelse. Men ifølge denne læren innebærer fortapelsen ingen «evig pine», men simpelthen at den fordømte blir *utslettet*, altså at han opphører å eksisterer (annihilasjon = tilintetgjørelse). Dette er offisiell lære i Adventistsamfunnet, og har i den senere tid også fått en viss utbredelse innenfor konservativ, evangelikal teologi (f.eks. hos engelskmannen John Stott).

Annihilasjonslæren påberoper seg gjerne en forholdsvis bokstavelig forståelse av de bibelske uttrykk for fortapelse (f.eks. at talen om fortapelsens *ild* innebærer utslettelse av det som havner i ilden). Spørsmålet er imidlertid om ikke man her bruker bibeltekstene *for* bokstavelig, og dermed havner i noe av den samme felle som en mer tradisjonell forståelse ofte har gjort. Ikke minst kan en spørre om alternativene «utslettelse» og «evig pine» forutsetter at tiden slik vi kjenner den skal forutsette. At fortapelsen er evig innebærer derfor ikke nødvendigvis at den består i en uendelighet av *tid*, men heller ikke at den *tar slutt*. Som eskatologisk virkelighet kan fortapelsen like gjerne forstås som et evig nå, et evig øyeblikk, under Guds vrede.

En meget populær tanke i nyere teologi er

den såkalte *apokatastasislære* (av gresk *apokatastasis panton* = alle tings gjenopprettelse). Ifølge denne tankegang (som vi for øvrig første gang finner uttrykt hos kirkefaderen Origenes på 200-tallet) er dommen ikke Guds siste ord – til sist skal forløsningen omfatte alt og alle. Bibelsk belegg har en slik tankegang søkt å finne i et sted som 1 Kor 15,28, der det sies at Gud til sist «skal være alt i alle». Videre har man argumentert med at det er urimelig at en allmektig og kjærlig Gud ikke til slutt skulle makte å frelse alle mennesker.

Det bibelske grunnlag for apokatastasislæren er svakt, og den kommer dessuten i direkte konflikt med bibelsteder som omtaler fortapelsen som Guds siste ord overfor dem som avviste muligheten for frelse. Apokatastasislæren uttrykker en i og for seg sympatisk tanke. Problemet er at den sier mer og noe annet enn det bibelmaterialet gir grunnlag for.

Er tanken om fortapelsen nødvendig?

Tanken om fortapelsen er utvilsomt et av de vanskeligste punkt i den kristne tro. Hvorfor kan ikke Gud, dersom han både er allmektig og kjærlig, til sist sørge for at alle blir frelst? Slik formulert blir fortapelsens gåte en variant av det ondes problem, dette at det til tross for at verden er skapt av en kjærlig og allmektig Gud, finnes noe som så radikalt går imot hans vilje. På samme måte fremstår det som en uløselig gåte at Gud ikke til sist skulle makte å rive det menneske han har skapt, ut av det ondes favntak. Slik er imidlertid det ondes vesen, det unndrar seg enhver forklaring og *er* i sitt opprør mot Gud til syvende og sist meningsløst. Til denne ondskapens uforklarlighet hører også det faktum at det er mulig for et menneske å forherde seg og å lukke sitt hjerte til for Guds uendelige kjær-

lighet. Som C.S.Lewis uttrykker det, etter å pekt på hva Gud i virkeligheten har gjort for å eliminere fortapelsens mulighet: «Her er det virkelige problem: Så mye barmhjertighet, og likevel er der et helvete.»

Tanken om fortapelsen er den ytterste konsekvens av at Gud tar oppgjøret med det onde på alvor. Budskapet om Guds dom er svaret på anklagen om passivitet som Gud ofte møtes med: Hvorfor foretar ikke Gud seg noe i møte med all verdens ondskap. Svaret på denne anklage ligger i det bibelske budskap om Guds dom og frelse. Han *vil* en dag dømme verden med rettferdighet, da ingen som har gjort urett vil slippe fri. Når han lar den dagen drøye, er det for å kunne frelse flest mulig, gi flest mulig del i sin tilgivelse og nåde. Frelsen er imidlertid høyst frivillig, den tvinges ikke på noen. Derfor gjenstår også den mulighet å finne seg selv «utenfor» den dag Gud skaper verden ny.

(De spørsmål som er tatt opp i denne artikkelen vil man finne mer utførlig behandlet i forfatterens hefte Fortapelsen. Hvordan forstå Bibelens tale om fortapelsen?, Credo forlag, Oslo 1993.)

Harald Hegstad, dr.theol.
Tilknyttet Det teologiske
Menighetsfakultet og
Stiftelsen kirkeforskning
(KIFO) som forsker.
Adresse: Stiftelsen kirke-
forskning (KIFO),
Postboks 5913 Majorstua,
0308 Oslo

Kjell Arne Morland

Dom og fortapelse i apokalyptisk litteratur

Gåtefulle tekster.

På bakgrunn av GT kan det synes overraskende at NT så selvfølgelig tar det for gitt at det finnes en slutt, en himmel og en fortapelse ved historiens slutt. Som vi vet er dette lite vektlagt i GT, og finnes bare i yngre deler tekster som f.eks. Jes 65,17-25; 66,22-24; Dan 12,2-3. Men det finnes mange andre jødiske bøker fra tiden omkring 250 f.Kr. til 150 e.Kr. som viderefører GT på en tilsvarende måte. Vi setter de fleste av dem under fellesbetegnelsen «apokalyptisk litteratur», og vi må regne med at de har øvet sin påvirkning på NT's språkbruk.

Det råder stor usikkerhet i forskningen når det gjelder de fleste spørsmål som har med disse skriftene å gjøre. En av grunnene til det er at de fleste av dem ikke har vært kjent så lenge. Før 1850 var bare 4. Esra, De sibylliske orakler og 1. Henok kjent. Åtte nye bøker ble funnet i tidsrommet 1860 til 1910, mens enda flere er kommet for dagen ved skriftfunn etter andre verdenskrig, slik som f.eks. Qumran-funnene. En annen hovedgrunn er at skriftene tross viktige fellestrekk likevel har store ulikheter i sentrale kjennetegn. På en nordisk NT-konferanse i juni 1994 hadde man en seminargruppe som var viet denne typen litteratur. De måtte konkludere sin siste sesjon med at man ikke kjente til noen samlet forståelse som evnet å gi svar på de viktigste spørsmål som reiser seg i møte med tekstene.

Terminologi.

Først litt til terminologien. Ordet «apokalyptikk» kommer fra det greske *apokalyptein*, som betyr å åpenbare. Det har vært brukt på tre hovedmåter i forskningen, hvorav bare de to første lever videre:

- 1) Man bruker ordet *apokalypse* som en litteraturtypebetegnelse. Det brukes om skrifter som i stor grad kjennetegnes av en bestemt stil og form. Problemet er at slike bøker aldri finnes i ren form, siden man alltid har ulike andre litteraturtyper blandet inn i disse bøkene.
- 2) Man bruker ordet *apokalyptikk* om en ideologi som ofte preger denne type litteratur. Hovedsaken i denne er at mennesket får åpenbaringer fra Gud som gir svar på store eller små livsspørsmål der man mangler dem.
- 3) Tidligere ble ordet *apokalyptikk* også brukt som en gruppebetegnelse, det vil si på en sosiologisk gruppe som man tenkte seg var den felles basis for disse skriftene. De siste årenes forskning, derimot, har vist at innholdet i dem er så skiftende at de umulig kan stamme fra samme krets av mennesker. Det er mye mer naturlig å tenke seg at litteraturtypen og ideologien er tatt i bruk av svært ulike grupper når det hadde behov for det.

Viktige fellestrekk.

En arbeidsdefinisjon av apokalypsegenren ble lansert av et samarbeidsprosjekt om apokalyptikk i 1979 (jfr *Semeia* 14, s9): «Apokalypse er en genre av åpenbaringslitteratur med en narrativ ramme, hvor en åpenbaring blir overlevert av en overnaturlig skikkelse til en menneskelig mottager, slik at den avslører en transcendent realitet som både er temporal, i den mening at den viser til eskatologisk frelse, og romlig, i den mening at den involverer en annen, overnaturlig verden». Denne definisjonen viser at man begynner å få et grep om form og innhold i denne litteraturen, men at man ikke er rede til å uttale seg

altfor presist om bakgrunn, funksjon og sikte.

Den narrative ramme er svært ulik i disse bøkene. Den kan innskrenke seg til notiser i start og slutt om hvordan åpenbaringen ble mottatt, eller den kan bestå av fortellinger om åpenbaringsmottageren (jfr. Daniel i GT). Denne mottageren sies alltid å være en av heltene fra GT-tiden (jfr. Henok, Moses, Esra; Baruk, Abraham), selv om bøkene er skrevet ned langt senere. De er altså skrevet pseudonymt i den hensikt å låne autoritet til åpenbaringen (Åpenbaringsboka i NT er et unntak i så måte). Et annet fellestrekk er den rike symbolikken, som har sin hovedbasis i GT både når den er allegorisk og myto-realistisk.

Bakgrunnen for genren er svært omdiskutert. Den har visse fellestrekk både med sene profetskrifter og med visdomsskrifter i GT. Dessuten kan røtter til ulike forestillinger spores både til visjonslitteratur fra det gamle Babylon og til persisk religion. Andre ganger ser vi klare fellestrekk med liknende skrifter i gresk kultur. De er altså blitt til i den Hellenistiske kultur, da jødene hadde god kontakt med andre tradisjoner fra både øst og vest. De som har skrevet bøkene må ha vært en slags blanding av lærde vismenn, vel kjent i tradisjonene, og samtidig visjonære i ulike utgaver.

Ikke alle apokalypsene er blitt til i forfølgelsestider, men de er alle relatert til en eller annen krise, i alle fall slik forfatteren opplever det. Krisene kan variere fra forfølgelser (Daniel) til kultursjokk (Vekterboka), historiens urettferdighet (4. Esra) og dødens uomgjengelighet (Abrahamstestamentet). I møte med disse ulike krisene er de skrevet med sikte på å gi trøst og formaninger. For å formidle det settes de aktuelle problemene inn i et kosmisk perspektiv, slik at mening og likevekt i verdensbildet kan gjenvinnes.

«Historiske» apokalypser.

Det går an å skille mellom to hovedgrupper av apokalypser. Den ene gruppen mangler beretninger om overjordiske reiser, og de har

i jødedommen form av å gi en oversikt over historien i en eller annen form. Derfor kalles de «historiske apokalypser». De viktigste av dem er Daniel i GT, Drømmeboka og Ukeapokalypsen i 1. Henok, Jubileerboka, 4. Esra og 2. Baruk.

I disse skriftene kan åpenbaringene gis på ulike måter. Mest utbredt er symbolske drømmevisjoner med allegorisk symbolikk, ofte med en engel som tolker synene. Åpenbaringen kan også skje ved et møte med en overnaturlig skikkelse og ved at man blir i stand til å utlegge den sanne mening i ulike GT-tekster. Ofte blandes disse elementene sammen.

Når det gjelder innholdet, er det to temaer som er framtrepende. Det ene er et vi kaller *ex eventu*-profetier, det vil si profetier om begivenheter som alt har funnet sted når teksten skrives. Det kan skje ved at historieførløpet inndeles i ulike perioder (fire riker, ti eller sytti uker, sytti hyrder, tolv perioder). På denne måten næres troen på at Gud har alt under sin kontroll, og leseren kan dessuten gjenkjenne sin tid nær enden av «timetabelen». Det samme kan også skje ved at det profeteres om framgang og fall for ulike konger og riker.

Det andre hovedtemaet er *eskatologiske forutsigelser*, som stort sett følger et skjema av krise – dom – frelse. Selv om frelsen ofte dreier seg om en gjenreise av Israel som folk, ser vi også at rammene rundt dom og frelse blir av kosmiske dimensjoner. Det er viktig at de døde får lønn som de fortjener, og dermed blir ofte oppstandelsen en forutsetning for at det skal kunne skje.

Domsscener i «historiske» apokalypser.

Henvisninger til den kommende dom finnes i alle disse apokalypsene, men det er særlig tre av dem som har utførlige beskrivelser av den siste dom:

I *Dan 7,9-14* finner vi en beskrivelse av den dommen som skjer når den gamle av dager tar sete i tronstolen (7,9-10) og menneskesønnen trer fram for ham (7,13-14).

Retten blir satt, og bøker blir åpnet (7,10b). Både straff og frelse er imidlertid kort antydning: Dyrene blir fratatt sine herredømmer (7,11-12), og det evige verdensrike blir opprettet (7,14). Den enkeltes oppstandelse, derimot, kommer først fram i 12,1-3: Der heter det at mange skal «våkne opp, noen til evig liv, andre til skam og avsky» (12,2b).

I 1. *Henok* 90,20-38 tar også Gud plass på en tronstol og åpner de forseglede bøker (90,20). De som blir funnet skyldige, blir i to omganger kastet ned i ulike avgrunner, der det er fullt av ild og flammer, og der blir de brent (90,24-27). De fleste versene, derimot, er viet en beskrivelse av forholdene i det nye Jerusalem (90, 28-38).

I 4 *Esra* 7,33-38 åpenbarer Gud seg på dommersetet for å gjengjelde (7,33-35). Både de rettferdige og de urettferdige gjerninger våkner opp (7,35b). Så viser seg også pinens sted, Gehenna, og overfor det hvilens sted, Paradis (7,36). Selve dommen beskrives ikke, bare at Gud ber folkeslagene innse realitetene: Se nå, og forstå hvem dere har fornekten, hvem dere ikke har tjent, han hvis bud dere har foraktet. Se til den siden og den andre: Her er glede og hvile, og der er ild og pine (7,37).

Himmelske reiseberetninger.

Den andre hovedgruppen av jødiske apokalypser inneholder beretninger om himmelreisen. De viktigste av dem er tre bøker fra 1. *Henok*: Vekterboka, Den astronomiske bok og Lignelsesboka. Videre er det 2. *Henok*, 3. *Baruk*, *Abrahamstestamentet*, *Abrahamsapokalypsen*, *Sefanjaapokalypsen* og *Levis Testamente* 2-5.

I disse bøkene rapporteres det om en oppstigning til himlene. Selve reisen kan beskrives nærmere, og også de tre eller sju himler som man reiser gjennom. Innholdet kretser rundt noen viktige temaer: Det gis lister over åpenbarte ting, særlig knyttet til kosmologiske hemmeligheter. Vi finner videre visjoner av Guds trone, der Gud sitter omgitt av englelehærskarer.

Domsscener i himmelske reiseberetninger
Mer sjeldent i disse skriftene er domsscener lik dem som finnes i de «historiske» apokalypsene. Men vi finner i alle fall to viktige slike:

I *Abrahamstestamentet* 11-14 finner vi en domsscene som har vekt på måten de avdødes sjeler veies på, etter om det er de onde eller de rettferdige gjerninger som veier tyngst. Når det gjelder beskrivelsen av den trange port og den smale vei som fører til livet og Paradis, og den brede vei og port som fører til ødeleggelse og evig straff (11,2-3.10-11), så regner man med at dette er formuleringer fra *Matt* 7 som er kommet til på en eller annen måte.

I 1. *Henok* 62 beskrives dommen over kongene og herskerne i verden. De skal gripes av redsel på domsdagen (62,3-5), de skal falle ned for Menneskesønnen og be om nåde (62,9), men ansiktene deres skal fylles med skam og mørke (62,10). Så skal de overlates til englene for straff og gjengjeldelse, for Guds vrede skal hvile over dem, og de skal smake hans sverd (62,11-12). De rettferdige, derimot, skal bli frelst og leve sammen med Menneskesønnen for evig, og de skal slippe å se ansiktene til synderne og undertrykkerne (62,13-16).

Visjoner av de dødes sted.

De himmelske reiseberetningene er mest opptatt av forholdene i himmelen, men vi finner også noen beskrivelser av de dødes sted:

I 1. *Henok* 22 får *Henok* se tre ulike oppholdssteder for de døde inne i et fjell. Et er for de rettferdige, og to for ulike typer syndere: Noen syndere skal bli drept på den siste domsdagen, andre skal ikke stå opp fra oppholdsstedet sitt (22,9-14). Det finnes også et utsagn om at de som forbanner skal dømmes til evig plage og pine, og at de skal bindes for evig (22,11b). De rettferdiges oppholdssted blir nærmere beskrevet i 1. *Henok* 39,4-8, men denne gangen ligger det ved himmelens ende.

Beskrivelsene er mye utførligere i 2. *Henok* 8-10, hvor *Henok* først får se inn i de rettferdiges Paradis (8-9) og dernest inn i det sted som er forberedt for de ugudelige: Det er et fryktelig sted med all slags tortur og pine. Her er mørke, her skinner ikke noe lys, men en svart ild flammer stadig opp, og en elv av ild flommer ut over hele stedet, med kald is. Der finnes fengsler, og grusomme engler, og slike som har torturredskaper og torturerer uten nåde (10,1-3). Noe lignende, men ikke så utførlig, finnes beskrevet i 3. *Baruk* 3 og 10.

Den mest utførlige beskrivelsen finnes i *Sefanjaapokalypsen* som dessverre bare er bevart i fragmenter. I et lite fragment ser *Sefanja* en sjel som straffes og voktes av fem tusen engler, fordi han var tatt på fersk gjerning i lovbrudd (fragm. B). Ved en annen anledning ser han tusener på tusener av de engler som henter sjelene til ugudelige menn. De ser ut som leoparder, med hoggetenner på utsiden av munnen lik villsvin. Øynene er blandet med blod, håret er løst som på kvinner, og de har brennende sveper i hendene (4,1-7). Så får han se Hades, som ser ut som en sjø av ildgjørme, som kastet fram store flammer, og hvis bølger brenner av svovel og jordbek (6,1-3). På kanten av Hades møter han både anklageren og en forsvarende engel (6,8-17). De leser fra hvert sitt skrift om hans synder og hans gode gjerninger, noe som fører det til at han får unnsnippe Hades (7-9). På veien til himmelen ser han Hades-sjøen igjen, og denne gangen kan han skjelve ulike typer syndere: De som drev med bestikkelser har nå hendene bundet til nakken, med hender og føtter i lenker. De som tok renter på penger er nå dekket av ildmatter. Katekumener som ikke levde etter det de lærte er nå blitt blinde (10,1-10).

NT og apokalypsene om fortapelsen.

Vi ser av dette av NTs budskap om fortapelsen ligner mest på det vi finner i de «historiske» apokalypsene: Realitetene i Guds dom er

klare og sterke, mens billedbruken er forholdsvis tilbakeholden. Dan 12 nøyer seg med å beskrive fortapelsen som skam og avsky. 4 *Esra* 7 benytter metaforene ild og pine. Disse siste utfoldes noe mer, men ikke mye i 1. *Henok* 90. Vi ser også at stedsnavnet Gehenna i 4 *Esra* 7 brukes om fortapelsen.

Når det gjelder himmelske reiseberetninger, derimot, kan disse som i eksemplene med 2 *Henok* 8-10 og *Sefanjaapokalypsen* være adskillig mer detaljerte om forholdene i fortapelsen. Det ligger egentlig i sakens natur, siden disse bøkene preges av åpenbaringer om innholdet i ulike kosmiske forhold. Denne interessen finnes ikke i NT, og det skal vi merke oss. Det er påfallende at når *Johannes* i *Åp* 21,9 – 22,5 føres til et fjell for å se, så er det bare det nye Jerusalem som hører med til synet. Det antydes bare kortfattet at synderne hører til «utenfor» (22,15), eller «i sjøen som brenner med ild og svovel» (21,8; se også 14,10; 1920; 20,10). Det skulle ikke gå langt ut på 100-tallet e. Kr. før den kristne *Petersapokalypsen* skriver adskillig mer detaljert om syndernes skjebne og forholdene i fortapelsen enn de jødiske reiseberetningene gjør.

For oss idag er det viktig å holde fast på den sak at det finnes en fortapelse med den nøkternhet i symbolbruk som preger NT i likhet med de «historiske» apokalypsene. Vi må avvise alle slags spekulasjoner og beskrivelser av hvordan fortapelsen «er», noe som er helt i tråd med at NT selv ikke har knyttet an til disse sidene av apokalyptisk litteratur.

Kjell Arne Morland, fung. sokneprest i Bekkelaget, Oslo, tidl. førsteamanuensis på MF.

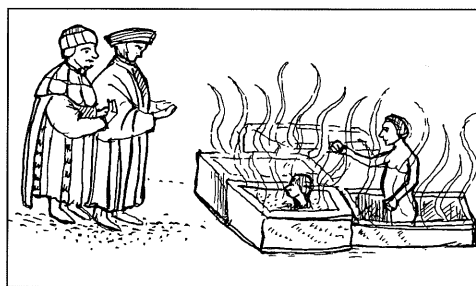
**Adresse:
Johnny Svorkmos vei 50,
0983 Oslo.**

Trond Berg Eriksen

Helvetes mangfoldige funksjoner

I boken min om Dante – *Reisen gjennom Helvete* (1993) – forsøker jeg bl.a. å vise at helvete i den tradisjonelle kristne forkynnelsen var noe mer enn bare en trussel. Fortapelsens mulighet gav forkynneren anledning til å repetere de sentrale kristne læresetninger fra en uvant vinkel. Helvetesforkynnelsen åpner ikke for frelsens himmelstige, men for fortapelsens bunnløse dyp. Det dreier seg om samme forkynnelse, men fra diametralt motsatte synsvinkler. Når den moderne kristendommen ikke sjelden hopper over eller unnviker helvete i forkynnelsen, fratar den seg selv en mulighet for å dramatisere og anskueliggjøre det kristne budskapet. I oldkirke, middelalder og reformasjon var understrekningen av fortapelsens mulighet holdepunkt for både litterære og maleriske utbroderinger. Dantes komedie er kanskje det mest kjente kunstverk som velger helvete til ett av sine temaer. Men det fantes en vrimmel av visjoner og helvetesreiser med de samme funksjoner som «Den guddommelige komedie».

Når vi taler om helvetes funksjoner, er det upresist. Det vi mener er selvsagt hvilke funksjoner fortellingene om helvete hadde.

Dante og Vergil i Inferno. (Eter gammel illustrasjon).

For helvete hadde bare én funksjon. Det var et straffested. Fortellingene og forkynnelsen om helvete derimot var en langt mer sammensatt affære.

For det første skulle selve forestillingen om helvete være en trussel som understreket alvor i de moralske krav som ble rettet mot den troende. Kristendommen gav ikke velvilige råd om rett livsførsel, men stilte klare krav og truet med sanksjoner. Moralreglene skulle ikke bare følges for å sikre en rolig samvittighet eller psykisk helse, men de deltok i et kosmisk oppgjør mellom gode og onde krefter. Helvetesstraffene er en trussel om de konsekvensene som fulgte av å ta parti for de laveste kreftene i denne kampen. Konsekvensene hadde kosmologiske følger for den enkeltes skjebne. Synderen ble plassert i underjorden om han ikke angret.

For det andre skulle forestillingen om helvete representere en belønning og en tilfredstillelse for den som faktisk underkastet seg de strenge moralske fordringer. I denne verden fikk de rettferdige sjelden noen belønning og de onde sjelden den straff de fortjente. Fortellingene om dødsrikens straffer og belønninger gav derfor bilde av en gjenopprettet rettferdighet, en intakt verdensorden hvor man ble behandlet etter fortjeneste. Visjonslitteraturen og helvetesfreskene i middelalderen lar fete, mektige og ekle syndere få sin fortjente smekk. Også en moderne betrakter eller leser kan umiddelbart forstå hvorfor slike forestillinger kunne spre glede og tilfredshet. I disse fremstillingene lider ofte politiske, økonomiske og religiøse undertrykkere samme skjebne.

For det tredje er fremstillingene av helvete aldri udifferensiert jammer og pine. Det finnes en rangering av synder og syndere som tilsvarer hierarkiet av dyder. Helvete anskueliggjør forskjellene mellom diverse overtredelser. Baktalelse og smånasking fører ikke til nøyaktig de samme konsekvensene som forræderi og gudsbespottelse. Differensiering av synder er et viktig tema for all moralforkynnelse. Mange av fremstillingene understreker – i likhet med Dante – at også helvete er en del av Guds verdensorden. Derfor må det ha en viss struktur. Det kan ikke bare være en gjærende og glødende massegrav.

Lucifer, fritt etter detalj fra «Dommens dag» av Giotto.

For det fjerde gir fremstillingene av helvete en forklaring. De forteller hvorfor rettferdigheten ofte uteblir i denne verden. De fremviser demoners lumske lureri og onde planer. Hvor straffen på en eller annen måte tilsvarer forbrytelsen – som når løgnere blir tvedelte ildtunger – fremstiller helvetes skildringer den ondskapen som finnes i verden i forenklet klarhet.

For det femte gir forestillingene om helvete en advarsel. Det er mulig å unngå den evige pine. Men da må man sannelig kjenne sin besøkestid og ta lærdom av den skjebne som fremstilles på bildene eller i fortellingene. Helvetesforestillingene er dramatisk pedagogikk. For de levende er anger og omvendelse ennå ikke for sent. De som befolker helvete hadde også sjansen, men tok ikke notis av advarslene.

For det sjette gir fremstillingene av helvete ofte profetier. De visjonære våkner opp og vender tilbake til de levende med profetiske innsikter. De har sett folk som ennå ikke er døde, bli pint for bestemte overtredelser. De har talt med syndere i pinen som venter på navngitte medsynderes ankomst. Som helhet er helvete en profeti om hvor all verdens synd fører oss hen om vi ikke angret og gjør bot i tide.

For det syvende er fremstillingene av helvete forkynnelse av nåden. Pinen hadde vært alle menneskers evige skjebne om ikke Kristus var død for våre synder. Helvetes pinsler beviser også hvilke lidelser Kristus har utstått for oss. Han gikk frivillig gjennom denne pinen for at vi skulle få muligheten til å slippe. Men samtidig understreker fremstillingene av helvete forskjellene mellom den meningsløse og den meningsfulle lidelse. Helvetes pinsler er meningsløse og uten ende. Men Kristi pine var en kjærlighetsgave til menneskene, og våre lidelser på jorden vil bare lutre oss om vi gjennom anger og bot får visshet om at helvete ikke blir vårt dødsrike.

Alle disse betydningene og flere til klinger med i «Draumkvedet» som i Dantes komedie. I middelalderens billedkunst kan man fremdeles meditere over fortapelsen, f.eks. i mosaikkene i taket på St. Giovanni i Firenze, i freskene i Collegiata i S. Gimignano, i domsmosaikken i Torcello utenfor Venezia eller i de svære pestfreskene i Campo Santo i Pisa som oppstod rett etter Svartedauen. En moderne betrakter legger merke til at brutaliteten i disse fremstillingene støter an mot våre forventninger til religiøs forkynnelse. Men da skal vi huske på at middelalderens helvetesfremstillinger var beregnet på et samfunn hvor den åpne voldelige brutaliteten var langt mer iøyenfallende enn i et moderne samfunn.

Vi har helt andre terskler for skam, pinlighet og følelse av fysisk ubehag enn middelalderens forsamlinger. Bildene blir merkbart mer brutale jo lenger ned i sosiale lagene forkyneren henvender seg. De voldsomste helvetesscener finnes i tiggermunkenes botsprekener til byproletariatet på 1200- og 1300-tallet. Helvetesforestillingene samsvarte med de faktiske avstraffelser dette sosiale sjiktet ble utsatt for av de jordiske rettsinstansjonene i deres samtid. De faktiske avstraffelsene av lovovertredere var minst like utpekulerte som forkynerens utbroderinger av helvete.

Trond Berg Eriksen, professor i idéhistorie . ved Universitetet i Oslo, adresse: Institutt for samfunnsforskning, avdeling for idéhistorie, postboks 1056, Blindern, 0317 Oslo.

Bøker du bør lese!

Katekismens teologi

Oddvar J. Jensen

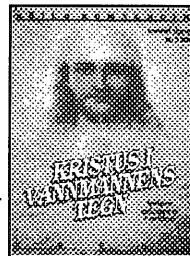
Luthers katekisme har påvirket vårt samfunn på mange områder, men hva handler den om, og hvordan ville Luther at den skulle brukes. Boken er illustrert med originale tegninger fra den første katekismen.

Pris kr. 145,-

2. utgave

Kristus i vannmannens tegn

Arild Romarheim

Boken gir et systematisk bilde av Jesus i de nyreligiøse bevegelsene. Boken har et stikkordsregister som gjør den godt egnet til oppslagsverk

Pris kr. 145,-

Credo Forlag A.s, Pb. 6707 St. Olavs pl. 0130 Oslo

Karsten Schroeder:

Dataprogrammet NSD-stat i religionsundervisningen

Er det riktig at dagens ungdom tar avstand fra kirke og gudstro? Hvor mange er kritiske til kristendommens moralkodeks – de ti bud? Er norske ungdommer mer positiv til kristendommen enn ungdommer i f.eks. Tyskland? Slike og mange lignende spørsmål kan elevene nå selv finne svar på gjennom dataprogrammet NSD-stat, som finnes på mange videregående skoler. Programmet ble i sin tid utviklet ved Norsk samfunnsvitenskaplig datatjeneste i Bergen for å gi elevene anledning til å prøve seg i rollen som samfunnsforsker. Denne artikkelen tar for seg spørsmålet på hvilken grad programmet også kan brukes innenfor religionsundervisningen. Hvilke lærepakker passer til religionsundervisningens temaer? Hvilke forutsetninger må være oppfylt for at elevene kan ha utbytte av å bruke programmet? Hvilke problemer kan dukke opp ved arbeidet med programmet i undervisningen?

Artikkelen ønsker å gi en innføring i det muligheter som programmet og lærepakkene byr på. Den baserer seg bl.a. på egne erfaringer fra religionstimer der jeg tok i bruk NSD-stat. Artikkelen går ikke nærmere inn på de praktiske detaljene ved bruken av programmet; disse er grundig forklart i håndbøkene som er utgitt til programmet (jfr. litteraturoversikt). Programmet er imidlertid lett å lære seg – også for oss som ikke er vokst opp med en datamaskin på barnerommet.

1. Hva kan NSD-stat brukes til?

NSD-stat består av tre hovedelementer: (a) et dataverktøy til analyse av datamateriale, (b) et dataverktøy til produksjon av datamaterialer (registrering) og (c) flere lærepakker som inneholder datasett håndbøker med kommentarer og arbeidsoppgaver. Ved å kombi-

ner disse elementene kan NSD-stat brukes på ulike måter i undervisningen:

Elektronisk bibliotek

Programmet kan brukes som et oppslagsverk. Et datasett legges inn i maskinen og elevene bruker analyseverktøyet til å hente fram opplysninger. Til forskjell fra f.eks. Statistisk årbok, der hver tabell står for seg, kan tabellene i datamaterialet kombineres av elevene selv. Når et datamateriale f.eks. inneholder opplysninger om informantens kjønn, deres bosted og deres religiøse tilknytning, kan elevene selv kombinere disse tre variablene på den måten de ønsker. Den enkleste form for analyse går ut på f.eks. å slå fast den religiøse tilknytning blant informantene. I et neste skritt kan en trekke inn kjønnet til informantene å finne ut om jenter og gutter har ulik tilknytning. Til slutt kan en ta for seg ulike regioner og finne ut om disse forskjellene er f.eks. er et byfenomen eller om de er mer utbredt i spredtbebygde strøk.

Interaktiv tavle

De fleste skoler som tilbyr dataundervisning til sine elever har anskaffet seg en såkalt LCD-flatskjerm som overfører datamaskinens skjerm bilde via overhead-projektor til lerretet. Der slikt utstyr finnes, kan læreren bruke NSD-stat til å legge opp «sitt løp» gjennom et datamateriale. Programmet inneholder en grafikk-funksjon som er enkelt å betjene og på denne måten kan resultatene fra undersøkelser forenkles, slik at de blir lett tilgjengelig for eleven. For elevene vil en slik presentasjon samtidig gi et inntrykk av NSD-stats muligheter og ulike operasjoner.

Analyse av egne undersøkelser

En tredje aktuell anvendelse av programmet

er forenkling av spørreskjema-undersøkelser som elevene selv har utviklet. Det kan f.eks. dreie seg om holdninger til et etisk tema eller standpunkter til livssynsspørsmål. Tidligere har det vært et meget tidkrevende arbeid å registrere spørreskjemaene og analysere resultatene på tvers av de ulike spørsmål som ble stilt. Det er dette arbeid som NSD-stat utfører på en meget enkel måte. I registreringsmodulen kan læreren «legge inn» spørreskjemaet, slik at klassen på egenhånd kan registrere resultatene. Det ferdige datamateriale kan så tas over i analysemodulen og brukes som oppslagsbok eller interaktiv tavle (jfr. ovenfor). På denne måten er det mulig å skaffe til veie svært aktuelle og «nære» opplysninger som kan brukes i den videre undervisningen.

2. Aktuelle lærepakker for religionsundervisningen

Det finnes en rekke ulike datasett til bruk sammen med analyseverktøyet. Etter min oppfatning er det særlig to som kan være av interesse for religionsundervisningen:

Ung i Europa

Lærepakken «Ung i Europa» tar utgangspunkt i en spørreundersøkelse som ble gjennomført i 1981 av The European Value Study Group. Datamaterialet er et utvalg av resultatene, der 11 vesteuropeiske land er tatt med. I tillegg har man satt sammen tre ulike datasett med ulik tyngdepunkt: ett om det å være ung, ett om politiske holdninger og ett om religion og livssyn.

Det sistnevnte er mest aktuelt å ta for seg i religionsundervisningen. Her finner vi opplysninger om ungdommers religiøse aktivitet og gudstro. En stor del av spørsmålene belyser etiske holdninger, f.eks. synet på hvert av de ti budene og aktuelle etiske problemer slik som abort og homoseksualitet. Men også de to andre datasettene inneholder opplysninger som kan brukes i religionsundervisningen, blant de politiske holdningene er sympatiene for ulike politiske ideologier kartlagt, sammen med tilliten til ulike politiske institusjo-

ner. Det tredje datasettet tar opp ungdommenes generelle syn på livet og kan være interessant i religionsfagets innføringsfase, der grunnleggende livsspørsmål er ett av temaene.

Siden det dreier seg om et vest-europeisk datamateriale kan det være fruktbart å sammenligne holdningene f.eks. mellom Norden og det øvrige Europa eller mellom de mest urbaniserte landene og de som er mindre urbanisert. På denne måten kan sekulariseringsproblematikken belyses helt konkret.

Til datamaterialet er det laget en omfattende håndbok, der bl.a. sekulariseringsfenomenet er tatt opp på en grundig måte og illustrert gjennom resultater fra undersøkelsen. (Jfr. nedenfor pkt. 3.)

Valgundersøkelser

En annen lærepakke innenfor NSD-stat inneholder opplysninger fra tre Valgundersøkelser fra 1981, 1985 og 1989. Religiøse tilknytning er bare kartlagt gjennom ett spørsmål, men ellers inneholder materialet opplysninger om informantenes syn på en rekke sosiale spørsmål. Disse opplysningene kan f.eks. ses i sammenheng med informantenes bakgrunn og på denne måten kan en få fram mulige verdikonflikter mellom ulike grupper i befolkningen.

3. Bruk av programmet som elektronisk bibliotek

For at elevene skal få utbytte av sitt arbeid med NSD-stat, er det viktig å gi dem de nødvendige forkunnskapene. Selve dataprogrammet er lett å lære seg og mange elever er etter hvert vant til å bruke datamaskin. Men bruken har en tendens til å utvikle seg til data«spill» dersom elevene ikke klarer å sette de opplysningene de kan få fram i en sammenheng.

Forberedelser av database-bruken i undervisningen

Det er viktig å gi elevene noe bakgrunnskunnskap om selve undersøkelsen og innholdet i datamaterialet. Dette kan gjerne skje ved hjelp av variabelistene til undersøkelsene

som finnes trykt i håndbøkene. Her kan elevene skaffe seg oversikt over hvilke spørsmål informantene ble stilt.

Videre er det viktig å gi elevene en elementær innføring i lesning av tabeller og diagrammer, slik det finnes i mange lærebøker i samfunnsfag. Det er viktig at elevene kjenner til begrepene enhet, variabel og verdi for å komme til rette med det tallmateriale dem møter i NSD-stat.

En annen utfordring består i å skape interesse i de resultatene som ligger i materialet. Dette kan gjøres ved at elevene får utfordringen til å anslå resultatene før dem ser etter i databasen. Hvor mange ungdommer betegner seg som religiøse – hva er elevenes antakelser? For hvor mange er Gud viktig. En time i klasserommet kan brukes til å finne fram til antakelser (hypoteser) enten individuelt eller i fellesskap. Etter at elevene har «spurt» databasen kan en så ta opp tråden og også belyse ens egne forventninger til ungdommen som gruppe. Kanskje disse er mer religiøse, mindre likegyldige eller tror oftere på et liv etter døden enn en hadde ment.

Alle de nevnte opplysningene kan sammenfattes på et innføringsark (jfr. vedlegg i slutten av denne artikkelen).

Orientering til elevene

Å ta med seg elevene inn på et datarom kan bli en ganske slitsom opplevelse. Det kommer spørsmål fra alle kanter, det kan skje svikt i det tekniske utstyret osv. For å forenkle lærerens arbeidssituasjon, har jeg gjort gode erfaringer med å dele ut selvinstruerende arbeidsark til elevene. Disse inneholder viktige statistiske grunnbegrep og alle opplysninger som eleven trenger for å kunne søke på NSD-stat på egen hånd:

- (1) Hvor kommer datamaterialet fra?
- (2) Hva menes med begrepene enhet, variabel, verdi?
- (3) Hvordan kommer en seg inn i NSD-stat?
- (4) Hvordan kan en analysere fordelinger? (skritt-for-skritt forklaring av framgangsmåten)

- (5) Hvordan kan en analysere sammenhenger? (skritt-for-skritt forklaring av framgangsmåten)

I tillegg kan en ta med noen enkle øvelsesoppgaver med fasit, der elevene kan finne ut om dem behersker programmet. (Et eksempel på et slik instruksjonsark er tatt med som et vedlegg til denne artikkelen.)

I tillegg til et slikt instruksjonsark (som kan brukes hver gang en tar med seg elevene på datarommet), kan en lage *temaark* til det konkrete tema som elevene skal undersøke. På et slikt temaark er det bare oppgitt spørsmål, slik at elevene selv må bruke variabelista for å finne fram til hvilke variabler som skal være med i analysen. På temaarket er det satt av plass til elevenes antakelser om resultatet (jfr. ovenfor) og det endelige resultatet. Vanligvis er temaarket to-delt, slik at det kommer noen enkle (enveis-) analyser først og en bolk med to-veis-analyser etterpå.

Ulike analysemuligheter

I NSD-stat har en muligheten til to hovedformer for analyser. Hvis spørsmålet er hvor mange unge mennesker f.eks. tror på helvetet, kan en enveis-analyse gi svar på det. Her får en fram hvordan de ulike svarene fordeler seg på informantgruppen. På denne måten kommer en f.eks. fram til at det 18 % tro på helvetet og 71 % ikke gjør det (Ung i Europa). 12 % har ingen klar overbevisning.

Ved hjelp av NSD-stat kan en så gå et skritt videre og finne ut om det f.eks. er forskjeller i bakgrunnen til disse som svarer ja eller nei på et spørsmål. Gjennom en slik *to-veis-analyse* kan en finne ut hvilke trossamfunn de 71 % «helvetestroende» sokner til. Er det slik at protestantene er underrepresentert i denne gruppen?

Ved å kombinere informantenes oppfatninger med deres bakgrunnsvariabler, kan en konkretisere en rekke religionssosiologiske funn og forsøke å be- eller avkrefte hypoteser en har. Det er viktig å gjøre elevene oppmerksom på at en slik statistisk analyse ikke *beviser* noen årsakssammenhenger. Det kan

f.eks. dreie seg om tilfeldige samspill eller det andre kan det være mellomliggende årsaker som forårsaker samspillet. Ellers byr NSD-stat på en rekke flere analysemuligheter, men disse vil være for tidkrevende å forklare innenfor rammen av religionsundervisningen.

Ideer til aktuelle analyser

Tabellen nedenfor gir en oversikt over mulige temaer til søk i datamaterialet:

Datasett	Tema	Variabler
Ung i Europa – ung	Syn på levekår/livskvalitet	9–13
	Fremmedgjøring/syn på livet	15–21
Ung i Europa – politikk	Toleranse og tillit	12–14
	Holdninger til politiske ideologier	15–26
Ung i Europa – religion	Religiøsitet	7–12
	Holdninger til kristne dogmer	13–18
	Holdninger til den kristne moralkodeksen	19–28
	Holdninger til etiske spørsmål (vekt på samlivsformer)	29–36
Politiske holdninger – valg 81-89	Holdninger til sosiale spørsmål (f.eks. atompolitikk, natur- og miljøvern, innvandringspolitikk, velferdspolitikk)	12–28

4. NSD-stat brukt som interaktiv tavle

I religionsundervisningen blir både livssyn uten gudstro og religioner med en slik gudstro tatt opp. I dagens samfunn lever begge side om side, mens vi for ikke lenge siden levde i en kultur, der kristendommen var enerådende. Den prosessen som har ført fram til dagens kultursituasjon, blir ofte kalt for sekularisering. Ved hjelp av lærepakken «Ung i Europa» kan en belyse ulike sider ved denne prosessen for elevene. På denne måten kan elevene også bli kjent med religionssosiosologien som en gren innenfor religionsvitenskapen.

Håndboken i lærepakken inneholder en rekke forslag til hvordan en undervisningssekvens om sekularisering kan bygges opp. En mulig innfallsvinkel er å ta for seg de ulike dimensjonene ved religion (sosial aktivi-

tet, identifikasjon, overbevisning) og presentere resultatene fra verdiundersøkelsen. På denne måten er det mulig å peke på forskjeller mellom de ulike kirkesamfunnene, mellom kjønnene og mellom by og land.

Ulike hypoteser om sekulariseringen

En annen tilnærming går om ulike antakelser (hypoteser) omkring sekulariseringen. Hvilke forhold har ført til eller forsterket prosessen? Er sekularisering et byfenomen? Er det

en følge av den frihet som reformasjonen ga medlemmene i de nye kirkesamfunnene? Finnes det områder eller grupper der sekulariseringen har stoppet opp eller er på retur?

Med NSD-stat «on-line» er det mulig å teste elevenes forslag til forklaringer umiddelbart. Dette forutsetter gode kjennskaper til datamaterialet fra lærerens side, men de viktigste forklaringene er gjennomgått i håndboken. Gjennom en slik hypotesetesting vil elevene få et godt innblikk i religionsvitenskaplig arbeidsmåte. Samtidig kan de få en oversikt over hvordan programmet NSD-stat er bygget opp og hvordan det betjenes.

5. NSD-stat som registreringsverktøy

Prosjektundervisning skal i følge Reform 94 få en mer sentral plass i undervisningen. I denne forbindelse kan NSD-stat være et

verktøy som gjør gjennomføring av spørreundersøkelse mulig også i et 3-timers-fag som religion. På denne måten får man aktuelle data omkring et temaområde samtidig som en kan sammenligne elevenes svar med et norsk eller europeisk materiale.

Innhenting av datamaterialet

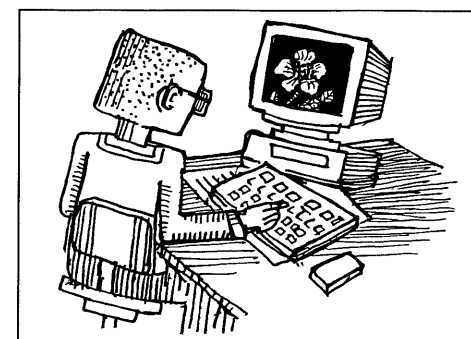
I sin enkelste form kan en slik spørreundersøkelse bestå i en gjentakelse av en foreliggende undersøkelse blant skolens elever. Ønsker en å gå litt grundigere inn på ett bestemt tema, f.eks. elevenes holdninger til rusmidler, kan en utarbeide et eget spørreskjema med utgangspunkt i elevenes forslag. Det stilles visse formelle krav til hvordan spørreskjemaet skal utformes (jfr. NSD-stat håndboken).

Uansett hvilket spørreskjema en bruker, er det viktig å ta hensyn til personvernet ved datainnsamlingen. Det er viktig at spørreskjemaer ikke kan føres tilbake til enkeltpersoner (f.eks. mennesker som skiller seg ut gjennom sin spesielle bakgrunn). Det er viktig at informantene har tillit til anonymiteten ved undersøkelsen – ellers vil dem svare i retning av de forventninger dem føler og ikke etter sin egen overbevisning. Det er viktig at en åpner for at enkelte kanskje ikke ønsker å delta ved undersøkelsen.

Det vanlig å gjøre resultatene av undersøkelser kjent for informantene. Dette kan også brukes som en motivasjonsfaktor for arbeidet med materialet, dvs. at elevene arbeider med sikte på en «offentliggjøring» av sine resultater.

Registrering med NSD-stat

For å få registrert et materiale i NSD-stat, er det nødvendig å lage en «mal» i datamaskina, som hvert enkelt spørreskjema registreres innenfor. Utarbeidelsen av en slik mal følger en fast rutine som er grundig forklart i håndbøkene NSD-stat. Når malen er laget, må den legges inn på de maskinene som skal brukes til registreringsarbeidet, noe som dataansvarlig ved skolen kan være behjelpelig med.

Dataprogrammet NSD-stat i religionsundervisningen.

Eleven får så arbeide to-og-to om å registrere en bunke med spørreskjemaer. Her er det viktig at læreren lager seg en oversikt over hvilke spørreskjemaer som ble registrert på hvilken maskin. På denne måten kan en senere rette opp eventuelle feil. Registreringen går nokså fort, og det er ikke urealistisk å få registrert 200 spørreskjemaer i løpet av en time.

Neste skritt består i å samle registreringsfilene fra de enkelte maskinene og kombinere dem til en felles datafil. Denne filen danner grunnlaget for den videre analysen og må altså igjen spres til de maskinene som brukes til dette arbeid. Også til disse operasjonene kan det være en fordel å få assistanse av skolens dataansvarlige. Når filene er på plass, kan imidlertid analysearbeidet foregå som beskrevet overfor.

6. Vurdering av programmets muligheter

Bruk av NSD-stat i kombinasjon med ulike datasett kan gi elevene en innføring i den samfunnsvitenskaplige side ved religionsfaget. De kan bli oppmerksom på at det ikke bare er snakk om mine og dine oppfatninger omkring grunnleggende livsspørsmål. Når mange finner fram til de samme svarene og slutter seg til kirkesamfunn eller melder seg ut av kirkesamfunn, vil dette få samfunnsmessige ringvirkninger. Slike forhold kan kartlegges og analyseres og dette er også en side ved religionsfaget.

Gjennom et møte med undersøkelsesresultatene vil elevene også kunne plassere seg selv i forhold til de ulike mulige oppfatninger som finnes. De vil oppdage at både kirke-medlemskap og engasjert kristenliv er noe som eksisterer blant dagens unge mennesker, men også det motsatte – ateisme og likegyldighet overfor religiøse spørsmål.

Arbeid på datarommet kan bli en av flere muligheter til å variere arbeidsformer i faget religion. Gjennom arbeidet med NSD-stat som elektronisk bibliotek, blir elevene kjent med en form for informasjonsinnhenting og bearbeidelse som vil bli mer og mer aktuelt i framtiden. Ikke alle elever er interessert i data på fritida. Gjennom undervisningen får alle muligheten til å prøve ut datamaskinens muligheter.

NSD-stat gir nye muligheter for valg av prosjektoppgaver innenfor religionsfaget. Gjennomføring av spørreundersøkelser er blitt mer overkommelig i tid. Programmet og datamaterialene gir også grunnlag for individuelle prosjektoppgaver, der elever på egen hånd følger opp problemstillinger eller hypoteser.

Problematiske sider ved bruken av NSD-stat er at det krever en del tid for læreren å bli kjent med bruken av programmen, kanskje også med det utstyret som skolen har på datarommet. Heldigvis er det utarbeidet lett tilgjengelige veiledninger i bruken av programmet. Disse inneholder også en rekke metodiske ideer til bruken av programmet.

Den praktiske gjennomføringen av et opplegg med NSD-stat krever at elevene er forberedt på bruken av programmet. Dem må ha klare oppgaver å arbeide etter og det er viktig med et etterarbeid, der resultatene av datasekvensene blir gjennomgått.

7. LITTERATUR

Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD): NSD-stat brukerveiledning. Bergen 1991.
NSD: Ung i Europa. En lærepakke med data fra De europeiske verdiundersøkelser. Bergen 1988.
NSD: Politiske holdninger. En lærepakke med data fra Valgundersøkelsene 1981-1989. Bergen 1992.
RVO: Ung i Norge. Et eksempel på bruk av NSD-stat

som hjelpemiddel i samfunnsfagundervisningen i den videregående skole (IT-serien). Oslo 1991.

(Lærepakkene er utgitt av: Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste
Hans Holmboes g 22
5007 Bergen)

8. Vedlegg: Eksempel på instruksjonsark til elevene

Om datamaterialet

For noen år tilbake ble det i flere vest-europeiske land gjennomført en spørreundersøkelse blant om lag 3600 ungdommer. Blant annet ble dem spurt om deres forhold til religion, livssyn og etikk. Resultatene av undersøkelsen ligger nå inne i en database og kan danne utgangspunkt for å si noe om hvilken stilling livssyn og religion har i Vest-Europa i dag.

Til tross for at et ganske stort antall ungdommer har vært med i undersøkelsen, er det ikke sikkert at den tegner et riktig bilde av situasjonen. Dette vil være avhengig om utvalget som er blitt spurt er *representativ*. En kan altså ikke uten videre si at når om lag 6 % i materialet (altså i databasen) betegner seg som ateister, da gjelder dette tallet for hele ungdomsgruppen i Vest-Europa. Også *historiske forhold* kan gi seg utslag i løpet av ganske kort tid som gjør resultatene usikre. Databasen kan imidlertid gi oss antydninger om hvordan visse egenskaper (for eksempel gudstro) er *fordelt* blant ungdommer og om det finnes *sammenhenger* mellom ulike egenskaper hos ungdommene (f.eks. mellom utdanning og gudstro).

Begrep som brukes i databasen

- * *Enhet*: en person som har deltatt i undersøkelsen
- * *Variabel* (forkortet V.): en egenskap ved enheten som er blitt kartlagt, f.eks. gudstjenestedeltakelse (svarer til et spørsmål på et spørreskjema)
- * *Verdi*: det som personen har krysset av på et spørsmål, f.eks. «Mellom en og fem ganger i året»
- * *Bakgrunnsvariabel*: en egenskap som per-

sonen ikke selv har valgt (f.eks. nasjonalitet, se variablene 1-5 i undersøkelsen)

- * *Uavhengig variabel*: en egenskap som en tror *påvirker* en eller flere andre egenskaper hos en person (f.eks. mener noen at kjønn (uavhengig variabel) påvirker et menneskets religiøsitet). En bakgrunnsvariabel *kan* være uavhengig variabel.
- * *Avhengig variabel*: en egenskap som en tror *blir påvirket* av en annen egenskap (f.eks. mener noen at katolikker har en mer utpreget gudstro enn protestanter)

Hvordan komme seg inn i databasen

1. Velg «skoleprogram» og «nsd-stat» fra menyen (evt. skriv: «nsd» <linjeskift>)
2. Velg »analyse». (Velge: flytt markøren ved hjelp av piltastene og slå <linjeskift>.)
3. Skriv: «c:\nsd\ung» <linjeskift> «*» <linjeskift>, velg »Religion». (Fasit: 1. (V1) 9 %, 2. (V7) 32 %, 3. (V10) 50% hver, 4. (A=V7, U=V1) Irland, 5. (A=V13, U=V2) ja, 77% hos jentene, 63 % hos guttene, 6. (A=V7, U=V4) Ja, i landelige strøk går flere jevnlig til gudstjeneste og færre går aldri.)

Hva databasen kan fortelle oss om fordelinger ...

- * *Fordeling*: Hvordan er en egenskap, f.eks. ateisme fordelt blant personene i undersøkelsen (oppgis i prosent).
- * Videre framgangsmåte (jfr. forrige avsnitt):
 1. Velg »1 – Enveis analyse», deretter »1 – Frekvens».
 2. Trykk »F2» for å få variabellisten, velg den ønskede variabelen.
 3. Bekreft valget med »Linjeskift». (Maskinen viser fordelingen i form av en tabell.)
 4. Noter ned resultatet på oppgavearket. Slå sammen flere verdier, slik at du sitter igjen med to til fire tall (prosenttallene summeres).
 5. Velg »Tilbake» øverst på skjermen for neste søk.

Hva databasen kan fortelle oss om sammenhenger ...

- * *Sammenheng*: Med sammenheng menes at personer med en bestemt egenskap U også har en klart større eller klart mindre sannsynlighet for å ha en bestemt annen egenskap A. Eksempeler: (1) Blant katolikkene (egenskap U er trossamfunn, eller uavhengig variabel) sier 90 % at dem tror på Gud (egenskap A, eller avhengig variabel), mens det i gjennomsnitt i materialet bare er 70 %. (2) Blant samboerne (egenskap A er sivil status) sier 45 % at dem tror på Gud.
- * *Sterk eller svak sammenheng*: Vi snakker om en svak sammenheng når fordelingen av egenskap A bare i *liten grad avviker* fra gjennomsnittet av fordelingen i materialet. Eksempel: Blant de enslige (egenskap: Sivil status) sier 72 % at dem tror på Gud (gjennomsnitt 70 %). en U sjeldent eller av og til går sammen med egenskap A. Tilsvarende omvendt.
- * *Årsakssammenheng*: De sammenhenger vi kan kartlegge med utgangspunkt i databasen er såkalte *statistiske sammenhenger*. Det er ikke sikkert at egenskap U er *årsak* til at personen har egenskap A.
- * Videre framgangsmåte (jfr ovenfor):
 1. Velg »2 – toveis analyse» og »1 – krystabell».
 2. Se på oppgaven for å finne ut hvilken variabel som er avhengig variabel (A) og hvilken som er uavhengig variabel (U). (Se avsnittet om viktige begrep ovenfor.)
 3. Slå <F2> for å få se variabellisten. Velg avhengig variabel først. Bekreft valget med <Linjeskift>.
 4. Slå <F2> for å få se variabellisten på nytt. Velg uavhengig variabel. Bekreft valget ditt med <Linjeskift>. Maskinen viser nå fordelingen i antall enheter.
 5. Velg »Tabell» øverst på skjermen, deretter »Loddrett prosentuering».
 6. Analyser resultatet. Er det tydelige prosentforskjeller mellom de ulike gruppene på variabel U? Noter ned de viktigste

resultatene av søket ditt.

7. Velg »Tilbake» øverst på skjermen for neste søk.

* Bruk av *grafikk* i analysen: Hvis det er vanskelig ut ifra prosenttallene å se om det foreligger en sammenheng, kan en grafisk framstilling forenkle resultatene.

* Framgangsmåte (etter punkt 4. ovenfor):

1. Velg »Grafikk» i menyen øverst på skjermen, deretter »Søylediagramm» og »Toppstilte søyler».

2. Sammenlign størrelsen på områdene på søylene for de ulike gruppene.

3. Slå <Esc> for å gå til bakte.

Øvelsesoppgaver (fasit på side 1)

(Fordelinger)

1. Hvor stor andel nordmenn er det i materialet?

2. Hvor stor er andelen katolikker i materialet?

3. Hvordan er fordelingen mellom dem som betegner seg som religiøse og dem som ikke gjør det? (Sammenhenger)

4. I hvilket land er den katolske kirke mest utbredt blant ungdom?

5. Er gudstro mer utbredt blant jentene i materialet enn blant guttene?

6. Betyr bosted noe for aktiv en er med i gudstjenestelivet?

Karsten Scroeder, lektor ved Namsos vid.g. skole.

**Adresse:
Brekka, 7733 Namdalseid**

BOKOMTALE

Per Anders Aas:

DANSK FIRFOLD

Svend Bjerg, i dag lektor i etikk og dogmatikk ved Københavns Universitet, har allerede forsynt norske religionslærere med friske impulser. Særlig kjenner vi ham for nybrottsarbeid innenfor narrativ teologi, som han bl a leverte en smakebit av på Religionslærerforeningens landsmøtekurs høsten 1991 (Religion og Livsyn 4/91). Nå har Berg skrevet bok om fire av sine lærere ved Aarhus Universitet – teologene P. G. Lindhardt, K. E. Løgstrup, Regin Prenter og Johannes Sløk. Har dette stoffet samme interesse for oss?

De fire Århustelogerne har alle satt spor i Norge. Et par etterkrigsgenerasjoner prester og religionslærere kjenner Prenter fra pensumdogmatikken Skabelse og genløsning. – Sløk har gjort seg gjeldende både som teolog og idéhistoriker; læreboka De europeiske idéers historie (medforfatter), Eksistensialisme og den inspire-

rende/provoserende Kristen moral før og nu er alle oversatt til norsk. Løgstrups klassiker Den etiske fordring er aldri blitt folkelesning i Norge som i Danmark, men hans etikk (kanskje ennå ikke hans metafysikk) har de siste årene har fått langt bredere fotfeste enn det Berg kaller «en lille Løgstrup-skole» i Oslo. – Kirkehistorikeren, forkynneren og debattanten Lindhardt kanskje minst

Berg tar utgangspunkt i de fires felles i mellomkrigsbakgrunn – den dialektiske teologien og møtet med sekulariseringa – og viser hvordan de utvikler ulike svar på tidas spørsmål. Berg bruker bred plass på de fires forkynnelser/prekenkunst, presenterer så Prenters dogmatikk, Løgstrups etikk og Sløks religionsfilosofi gjennom sentrale enkeltverk, samler deretter trådene i en bred sammenlikning av de fires kristologi, og skisserer til slutt faser i de fires forfatterskap.

Pedagogisk er boka et funn: Berg nøyer seg ikke med en monologisk presentasjon av fire (Forts. side 32)

TEOLOGISK ETIKK

Ivar Asheim

MER ENN NORMER

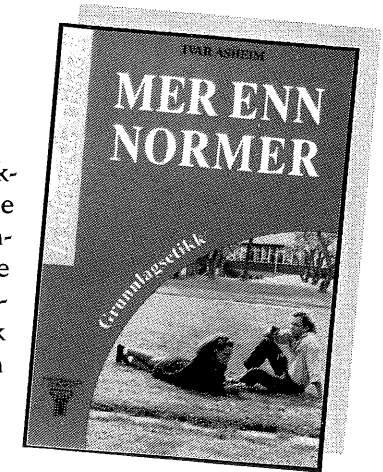
Grunnlagsetikk

Teologisk etikk I

Forfatteren forsøker bevisst å fornye kontakten med bibelteologisk etikk og utfordre bibelforskere til et mer metodisk gjennomreflektert samarbeid med den systematiske teologi. Den systematisk-teologiske tilnærmingen kombineres med en kulturanalytisk som gjør bruk av sosiologiske og til dels også litteraturvitenskapelige synsmåter.

Ivar Asheim er professor i etikk ved Det teologiske Menighetsfakultetet i Oslo.

• ISBN 82-00-21962-3 • 1994 • kr 265,-

Svein Olaf Thorbjørnsen (red.)

UTFORDRINGER OG ANSVAR

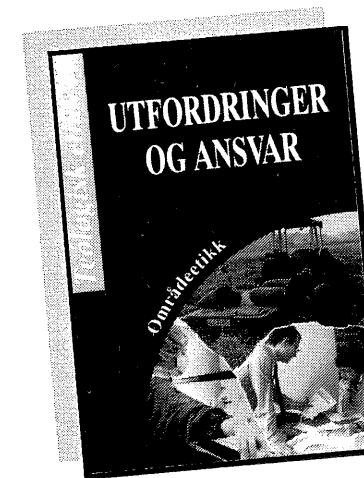
Områdeetikk

Teologisk etikk II

Blant de spørsmålene som forfatterne stiller er: Bør kristen samlivsetikk justeres i takt med de nye familiestrukturene i samfunnet? Lar markedsøkonomien seg forsvare etisk? Har "det unyttige liv" noen verdi?

Svein Olaf Thorbjørnsen er amanuensis ved Det teologiske Menighetsfakultetet i Oslo.

• ISBN 82-00-02499-7 • 1994 • kr 325,-

UNIVERSITETSFORLAGET

